

UNIwersytet Papiński Jana Pawła II w Krakowie

SZKOŁA DOKTORSKA NA UNIwersYTECIE PapiESKIM

JANA PAWŁA II w KRAKOWIE

MARTA MICHAŁEK

**ZNACZENIE PRACY ZAWODOWEGO KURATORA
RODZINNEGO DLA FUNKCJONOWANIA
WIELOPROBLEMOWEGO SYSTEMU RODZINNEGO**

Rozprawa doktorska

Dyscyplina: nauki socjologiczne

Promotor: dr hab. Bożena Majerek, prof. UPJPII

Promotor pomocniczy: dr Barbara Sordyl-Lipnicka

Kraków 2025

ROZDZIAŁ I

ZNACZENIE I ROZUMIENIE RODZINY WSPÓŁCZESNEJ

Rodzina, postrzegana w socjologii jako fundamentalna komórka społeczna i uniwersalna instytucja, odgrywa kluczową rolę w funkcjonowaniu zarówno społeczeństwa, jak i każdej jednostki z osobna. Współczesność przynosi liczne wyzwania, wpływające na funkcjonowanie rodzin. Wiele mówi się o problemach prawidłowego funkcjonowania rodzin, niewypełnianiu przez nich swoich funkcji czy licznych zaniedbaniach, czego efektem jest patologizacja życia rodzinnego.

Rozdział pierwszy poświęcony jest znaczeniu i rozumieniu rodziny współczesnej w kontekście zachodzących w niej zmian. Po omówieniu definicji, przedstawiono jej systemowe rozumienie oraz kluczowe zadania i funkcje. W kontekście zmian zachodzących w funkcjonowaniu rodziny ostatnie podrozdziały skupiają się na przedstawieniu charakterystyki rodzin wieloprotokółowych oraz konsekwencjach ich funkcjonowania dla małoletnich dzieci.

1.1. Charakterystyka współczesnej rodziny

Znaczenie rodziny dla funkcjonowania zarówno społeczeństwa, jak i każdej jednostki z osobna sprawia, iż stanowi ona jeden z głównych przedmiotów zainteresowania socjologii od lat. Zbigniew Tyszką twierdzi, że wraz z rozwojem społeczeństwa oraz postępującym rozwojem cywilizacyjnym mamy do czynienia z ciągle wzrastającym zagrożeniem dezintegracji środowiska rodzinnego, a w efekcie jego rozpadem¹. Z. Tyszką podkreśla, iż druga połowa XX w. wywarła znaczący wpływ na prawidłowe funkcjonowanie rodzin². Zanim jednak opisana zostanie rodzina współczesna, należy wyjaśnić, czym rodzina jest, a dokładniej, czym być powinna zgodnie z naukową teorią.

¹ Z. Tyszką (red.), *Współczesne rodziny polskie – ich stan i kierunek przemian*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2004, s. 15–18.

² Tamże, s. 18–20.

Rodzina w socjologii to *podstawowa komórka społeczna, a więc fundamentalny, konstruktywny element każdego społeczeństwa, jego główny budulec*³. Tomasz Szlendak porównuje znaczenie rodziny dla prawidłowego funkcjonowania społeczeństwa do ciała i roli komórek w jego funkcjonowaniu. Jeśli komórki są zdrowe, to zdrowe jest ciało – społeczeństwo jest więc zdrowe, jeśli tworzą je zdrowe rodziny⁴. Franciszek Adamski także podkreślał, iż rodzina jest grupą pierwotną, zaznaczając, iż jest ona środowiskiem, w którym zaczyna się uspołecznienie człowieka⁵. Literatura przedmiotu w naukach socjologicznych definiuje rodzinę jako uniwersalną instytucję społeczną – to oznacza, iż *jest utrwalonym w tradycji wszystkich kultur, zrytualizowanym zespołem działań ludzkich ukierunkowanym na zaspokojenie istotnych potrzeb swoich członków*⁶.

Tematem rodziny zajmowano się od wieków. Sam August Comte upatrywał w niej podstawową grupę społeczną, na której opiera się społeczeństwo. Sformułowano wiele definicji rodziny, jednak na potrzeby niniejszej dysertacji przytoczone zostaną tylko te najbardziej istotne. Z. Tyszka uznał rodzinę za *strukturalizowany i funkcjonalnie powiązany zbiór jednostek i specyficznych substruktur oraz mikroelementów społecznych tworzących mikro grupę i zarazem instytucję społeczną, powiązaną wewnątrznie więzią małżeńską, więzią pokrewieństwa, powinowactwa lub adopcji oraz wypełniających jednocześnie szereg istotnych, ważnych zintegrowanych ze sobą funkcji wobec jednostek i społeczeństwa, opierający się na regulatorach występujących w kulturze behawioralnej*⁷.

Barbara Szacka rodzinę określa jako dwie lub więcej osób, które łączy więź wynikająca z urodzenia, adopcji lub wzajemnej umowy. Osoby w rodzinie wspólnie ponoszą odpowiedzialność za gwarancję przetrwania, opiekę nad członkami rodziny, proces socjalizacji wychowywanych w niej dzieci, społeczną kontrolę jej członków oraz nowych członków rodziny, zabezpieczenie potrzeb emocjonalnych oraz wzajemnej zażyłości⁸.

Leon Dyczewski definiując rodzinę, wskazywał, iż jest ona równocześnie małą grupą, która ma charakter wspólnotowy, a zarazem instytucją społeczną. Wspólnotowy

³ T. Szlendak, *Socjologia Rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 95.

⁴ Tamże, s. 95.

⁵ F. Adamski, *Socjologia małżeństwa i rodziny, Wprowadzenie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2000, s. 30.

⁶ T. Szlendak, *Socjologia Rodziny*, dz. cyt., s. 95.

⁷ Z. Tyszka, *Socjologia rodziny a pedagogika rodziny. Przedmiot badań – możliwości współdziałania badawczego*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 1998, t. X, s. 77.

⁸ B. Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Wydawnictwo Oficyna Naukowa, Warszawa 2008, s. 379.

wymiar rodziny przejawia się we wspólnocie solidarności i miłości, głębokiego kontaktu między jej członkami oraz uzupełniającego się związku kobiety i mężczyzny oraz kolejnych pokoleń, które wspierają się i dążą do osiągnięcia głębszej życiowej mądrości. Na instytucjonalny charakter rodziny wskazuje jej prawny, społeczny i gospodarczy wymiar, a także zadania jakie wypełnia⁹. L. Dyczewski wyraźnie akcentuje, iż rodzina posiada cechy instytucji społecznej – jest grupą formalną, a także uznaną społecznie. Z tego też względu rodzina i jej funkcjonowanie podlega społecznej kontroli¹⁰.

Lucjan Kocik w swojej definicji zaznacza, że *rodzina jest warunkiem ładu społecznego oraz tożsamości i określoności genealogicznej jednostki. Bez rodziny nie może istnieć społeczeństwo w dotychczasowym jego rozumieniu*¹¹. Jan Szczepański z kolei definiował rodzinę jako *małą grupę społeczną, składającą się z rodziców, ich dzieci i krewnych; rodziców łączy więź małżeńska, rodziców z dziećmi – więź rodzicielska, stanowiąca podstawę wychowania rodzinnego, jak również więź formalna, określająca obowiązki rodziców i dzieci względem siebie*¹².

Socjologowie definiując rodzinę, podkreślają znaczenie formalnej więzi między członkami rodziny, jej wspólnotę materialną i mieszkaniową, akcentują najważniejsze jej funkcje. Jednocześnie podkreślają przemiany zachodzące w społeczeństwie i ich konsekwencje dla funkcjonowania rodziny i jednostki w niej wychowywanej¹³.

*Rodzina jest pierwszym i podstawowym środowiskiem wychowawczym, w którym kształtuje się osobowość młodego człowieka. To tu po raz pierwszy spotyka się on z wartościami i postawami społecznymi wobec wszystkich członków wspólnoty rodzinnej. Rodzina jest tą komórką społeczną, która modeluje role, jakie pełnią wobec siebie poszczególne osoby, ale też te, które pełnione są na forum społecznym*¹⁴.

W trakcie definiowania rodziny nie można jednak zapomnieć o występujących na tej płaszczyźnie problemach. Socjologia rodziny w Polsce posługuje się zakresem pojęciowym używanym przez socjologów w innych krajach. Jednak jak zauważa Z. Tyszka, polscy socjologowie nadali mu pewną specyfikę. Przytacza on definicję

⁹ L. Dyczewski, *Rodzina, społeczeństwo, państwo*, Wydawnictwo Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1994, s. 27.

¹⁰ Tamże, s. 28.

¹¹ L. Kocik, *Wzory małżeństwa i rodziny. Od tradycyjnej jednorodności do współczesnych skrajności*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków 2002, s. 7.

¹² J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1972, s. 70.

¹³ T.E. Olearczyk, *Sieroctwo i osamotnienie. Pedagogiczne problemy kryzysu współczesnej rodziny*, Wydawnictwo WAM, Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum, Kraków 2007, s. 18.

¹⁴ A. Piech, *Rodzina naturalnym środowiskiem wychowawczym [w:] Rodzinne i instytucjonalne środowiska opiekuńczo-wychowawcze*, D. Wosik-Kawala (red.), Wydawnictwo Naukowe UMCS, Lublin 2011.

rodziny, która opisuje ją jako *instytucję i zarazem grupę społeczną opartą na więziach małżeńskich, więzi pokrewieństwa, powinowactwa lub adopcji*¹⁵. Jednocześnie przywołuje definicję Johna Sirjamaki, określając ją jako najbardziej uniwersalną. J. Sirjamaki obejmuje w definicji rodziny różne formy jej egzystencji, odnosząc się do powszechnych i uniwersalnych funkcji – *rodzina to instytucja społeczna wypełniająca jednocześnie funkcję seksualną, materialno-ekonomiczną, prokreacyjną i socjalizacyjno-wychowawczą*¹⁶.

W *Encyklopedii Pedagogicznej* termin *rodzina* zdefiniowano następująco: *rodzina jest naturalnym środowiskiem życia dzieci i młodzieży, oddziałuje na nie socjalizująco, stwarzając warunki sprzyjające rozwojowi lub hamujące go. Niezależnie od tego, jak funkcjonuje, czy jest środowiskiem zdrowym i wartościowym moralnie, czy też przejawia wyraźne cechy patologii, w każdym przypadku kształtuje ich osobowość, postawę społeczną, wyznacza koleje losu*¹⁷. Rodzina jest również identyfikowana jako: *[...] instytucja ogólnoludzka spotykana we wszystkich epokach i kulturach. Stanowi integralną część każdego społeczeństwa, stanowi jego najmniejszą, a zarazem podstawową komórkę. Jest najważniejszą grupą społeczną, a zarazem pełni funkcję instytucji społecznej*¹⁸.

Zdaniem Wioletty Danilewicz rodzina jest podstawowym środowiskiem społecznym, które poprzez swoją specyfikę, indywidualność oraz bezpośredniość tworzy właściwe warunki dla rozwoju i wychowania dziecka. Stanowi więc dla niego pierwsze zasadnicze środowisko wychowawcze, a także kulturowe¹⁹.

Wincenty Okoń zauważa, iż rodzina to mała grupa społeczna, składająca się z rodziców, ich dzieci oraz krewnych. W rodzinie widoczna jest więź małżeńska, która łączy rodziców, więź rodzicielska pomiędzy dziećmi a rodzicami, stanowiąca podstawę wychowania rodzinnego, jak również więź formalna określająca obowiązki rodziców, dzieci względem siebie²⁰.

¹⁵ Z. Tyszka, *Socjologia rodziny w Polsce*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1990, t. LII, z. 3–4, s. 234.

¹⁶ Tamże, s. 234.

¹⁷ H. Izdebska, *Rodzina i jej funkcja wychowawcza* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, W. Pomykało (red.), Fundacja „Innowacja”, Warszawa 1993, s. 699.

¹⁸ Tamże, s. 485.

¹⁹ W. Danilewicz, *Zagrożenia realizacji funkcji rodziny. Wybrane problemy* [w:] *Pomoc dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym*, W. Danilewicz, J. Izdebska, B. Krzezińska-Żach (red.), Wydawnictwo Trans Humana, Białystok 1995, s. 58.

²⁰ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2004, s. 351.

Z kolei św. Jan Paweł II w *Liście do Rodzin* z okazji Roku Rodziny 1994 wyjaśnia, że *rodzina jest wspólnotą osób, najmniejszą komórką społeczną, a jako taka jest instytucją podstawową dla życia każdego społeczeństwa*²¹. Ta wymieniona przez niego wspólnota osób staje się nieocenionym miejscem wzrastania młodego pokolenia, niezależnie od tego, w jakich warunkach i okolicznościach musi funkcjonować.

Tak zarysowane ujęcie pojęciowe rodziny stanowi punkt wyjścia do analizy jej funkcjonowania we współczesności. Charakterystyka rodziny współczesnej z kolei wymaga zarysowania procesów, które na nią wpływają. Jak zaznacza Anthony Giddens, procesy zmian kształtujące współczesność głęboko przeobrażają codzienną praktykę życia i wnikają w najbardziej intymne wymiary doświadczeń jednostki²². Społeczeństwa państw wysoko rozwiniętych mają współcześnie wyraźnie globalny charakter. Przenika je silny wpływ masowych mediów, trwa przeformułowywanie ról społecznych i wymiarów życia społecznego ukształtowanych jeszcze w XX wieku²³. Z jednej strony współczesne rodziny korzystają z rozwoju cywilizacyjnego, z drugiej — doświadczają obciążeń społecznych i ekonomicznych, które są ceną utrzymania i doskonalenia modelu społeczeństwa dobrobytu²⁴.

Rodzina i jej kondycja znajdują się w centrum zainteresowania socjologów od lat. Wskazać jednak należy, iż środowisko badaczy nie jest zgodne: część podtrzymuje tezę o niezastąpionej roli rodziny, część wskazuje na jej trwającą transformację i alternatywne formy życia²⁵. Z jednej strony akcentuje się względnie dobrą kondycję współczesnej rodziny, podkreślając, że „przyszłość należy do rodziny”²⁶. Z drugiej ukazuje się upadek struktur dotychczas charakterystycznych dla rodziny i jej trwały kryzys.

O kryzysie współczesnej rodziny socjologowie debatują od lat. Prezes Amerykańskiego Towarzystwa Socjologicznego James Samuel Coleman podczas jednego ze swoich wystąpień (1993) tak wypowiedział się na temat rodziny: *współczesna rodzina niszczy, psuje się, jest coraz mniej skuteczna i właściwie to należałoby ją czymś zastąpić. Rodzina w tradycyjnym kształcie to organizacja pierwotna, która nie spełnia już*

²¹ Jan Paweł II, *List do Rodzin „Gratissimam sane”*, nr 17, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/listy/gratissimam.html (dostęp: 20.07.2025).

²² A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość: „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 3.

²³ H. Kretek, J. Dworak, *Zmiany społeczne ku społeczeństwu popandemicznemu*, „Eunomia – Rozwój Zrównoważony – Sustainable Development” 2021, nr 1(100), s. 70–73.

²⁴ *Koszty rozpadu rodzin i małżeństw w Polsce*, K. Szware i in. (red.), Instytut Ordo Iuris, Warszawa 2021, s. 22–25.

²⁵ J. Mariański, *Procesy indywidualizacyjne w rodzinie*, „Viae Educationis” 2023, vol. 2, no. 3, s. 40–41.

²⁶ Tamże, s. 41.

*należycie swoich funkcji, a z całą pewnością nie spełnia tej najważniejszej – nie wychowuje jak należy dzieci*²⁷. Coleman uważał, iż państwo powinno zaangażować się w realizację obowiązków wychowawczych za sprawą specjalnie powołanych do tych celów organizacji społecznych. Autor uważał, że coś, co jest totalnie zepsute (myśląc o rodzinie), nie nadaje się już do naprawy. Podobny pogląd wyraża T. Szlendak, który podkreśla, iż diagnoza rodziny współczesnej opisana powyżej jest przynajmniej w części prawdziwa²⁸.

Christopher Lasch, amerykański socjolog, autor książki *Przystań w świecie bez serca*, twierdził, że współczesny świat nie pozwala na to, żeby rodzina stanowiła miejsce chroniące jej członków przed bezlitosnym i okrutnym światem²⁹. Zygmunt Bauman kulturę postmodernistyczną, w której funkcjonują dzisiejsze rodziny, określał mianem płynnej nowoczesności. Akcentował, iż charakteryzuje się ona zatarciem dotychczasowych granic moralnych, kulturowych i zwyczajowych, a szczególnie nasilonym relatywizmem³⁰. Svend Brinkmann z kolei określając współczesne realia podkreślał, iż jedną ze stałych jest jej zmienność³¹.

W nieustającym zgiełku różnych spraw, stresującego życia zawodowego, nieustępującej presji czasu, licznych wydatków i braku wytchnienia wydaje nam się, że to rodzina powinna być odskocznią, gdzie możemy się zrelaksować i choć na chwilę zapomnieć o problemach życia codziennego. Naładować akumulatory, uporządkować myśli, przedyskutować problemy. Jednak, czy takie wyobrażenia o środowisku rodzinnym to nie utopia albo wyidealizowany obraz życia rodzinnego ukazany w świecie niektórych seriali? A jeśli to prawda, to dlaczego tak jest?

Zanim omówione zostaną przyczyn współcześnie diagnozowanego kryzysu rodziny, należy podkreślić, że sama instytucja rodziny nie jest zjawiskiem statycznym. Jej formy, funkcje i wzory życia codziennego ulegały na przestrzeni wieków wielokierunkowym przeobrażeniom. Literatura przedmiotu wskazuje, iż przeobrażenia rodziny są warunkowane czynnikami społeczno-kulturowymi, gospodarczymi i ekonomicznymi³². L. Dyczewski akcentuje, iż zachodzące zmiany w życiu małżeńsko-

²⁷ T. Szlendak, *Socjologia rodziny...*, dz. cyt., s. 364.

²⁸ Tamże, s. 263–264.

²⁹ Tamże, s. 365.

³⁰ Z. Bauman, *Płynna nowoczesność*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006, s. 7–10.

³¹ S. Brinkmann, *Poczuj grunt pod nogami. Jak uciec z pułapki samorozwoju?*, Mando, Kraków 2019, s. 11–25.

³² K. Palka, *Współczesna rodzina polska – kierunki przemian i zagrożenia dezorganizacją* [w:] *Encyklopedia psychologii*, W Szewczuk (red.), Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna, Fundacja Innowacja, Warszawa 1998, s. 24.

rodzinnym przebiegają w określonych kontaktach społecznych i kulturowych³³. Przemiany te opisuje w czterech obszarach:

- 1) wieloopcyjność – nowoczesne społeczeństwo multiplikuje obywatelom wybory, dzięki nim czują się wolni i realnie mogą wybierać wśród wprost nieograniczonej ilości dóbr, usług oraz zróżnicowanych wartości i wzorów działania. Ta logika wielości, wolności i różnorodności przenika także sferę małżeństwa i rodziny;
- 2) laicyzacja świadomości przejawia się osłabieniem motywacji religijnej, zarówno w zachowaniu, jak i myśleniu. W społeczeństwach nowoczesnych rzadko oznacza to przejście od religijności do ateizmu; częściej obserwuje się spadek wpływu religijnych wartości, norm i wzorów — szczególnie w przestrzeni publicznej. Człowiek coraz częściej kieruje się indywidualną autonomią i sytuacją życiową;
- 3) rozluźnienie związku między prawami natury i prawem boskim – porządek społeczny reguluje się głównie normami wytwarzanymi przez ludzi, a zasady te zależą od uwarunkowań, sytuacji i poglądów tych, którzy je tworzą. Zasady są zmienne, a więc nie ma trwałych treści aksjologicznych;
- 4) łatwość życia i samorealizacja – rodzina jest postrzegana głównie jako źródło osobistego szczęścia i przestrzeń jednostki, dużo słabiej niż dawniej jest powiązana z lokalną wspólnotą, narodem, państwem czy religią. Małżeństwo i rodzina funkcjonuje jako sposób osiągnięcia indywidualnego szczęścia i samorealizacji, co marginalizuje jej wymiar społeczny i instytucjonalny³⁴.

Literatura klasyfikuje trzy stadia rozwojowe społeczeństwa, które mają wpływ na przemiany w funkcjonowaniu rodzin, tj. społeczeństwo preindustrialne, społeczeństwo industrialne oraz społeczeństwo poindustrialne³⁵. Według badaczy istotną cechą epoki postindustrialnej jest wzrost szeroko rozumianej autonomii, wolności i potrzeby samorealizacji. Norbert Pikula zwraca uwagę, że nowoczesna kultura charakteryzuje się wzrostem wolności człowieka i zakresu jego swobody. Zauważa wzrost potrzeby samorealizacji, indywidualizmu, rosnący konsumpcjonizm i hedonizm, które wspólnie

³³ L. Dyczewski, *Rodzina i jej miejsce w hierarchii młodego pokolenia Europejczyków. Wyniki badań socjologicznych* [w:] *Sytuacja rodziny we współczesnym społeczeństwie – doświadczenia Europy Środkowo Wschodniej*, W.J. Gorbaniuk (red.), Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin 2007, s. 22–23.

³⁴ Tamże, s. 22–23.

³⁵ Z. Tyska, *Rodzina we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2002, s. 13–19.

wpływają na nowy model rodziny³⁶. Na przestrzeni wieków zmienił się styl życia rodzin oraz jej priorytety, na co niewątpliwie ma wpływ rozwój nowych technologii, zmiany gospodarcze oraz społeczno-kulturowe. Pandemia COVID-19 oraz wybuch wojny w Ukrainie nie pozostają bez znaczenia dla funkcjonowania współczesnej rodziny, a tym samym funkcjonowania społeczeństwa.

Elżbieta Buchcic, analizując społeczne konsekwencje przemian zachodzących we współczesnej rodzinie, wśród jej najistotniejszych zagrożeń wyróżnia:

- 1) rosnącą liczbę rozwodów;
- 2) brak formalizacji związków partnerskich;
- 3) spadek dzietności w stosunku do poprzednich dekad;
- 4) aktywność zawodową kobiet;
- 5) zindywidualizowanie form aktywności członków rodziny i systemów wartości³⁷.

Dominujące kierunki przemian współczesnych rodzin identyfikuje także Irena Kotowska, wśród nich wymienia:

- 1) wzrost liczby rodzin niepełnych;
- 2) spadek liczby rodzin z dziećmi;
- 3) spadek liczby rodzin tworzonych na podstawie zawarcia związku małżeńskiego;
- 4) wzrost liczby jednoosobowych gospodarstw domowych;
- 5) spadek liczby gospodarstw wielodzietnych;
- 6) opóźnienie opuszczania domu rodzinnego przez dorosłe dzieci;
- 7) opóźnianie tworzenia związków i rodzenia pierwszego dziecka;
- 8) spadek płodności;
- 9) deinstytucjonalizacja małżeństwa;
- 10) destabilizacja małżeństwa i rosnące ryzyko rozpadu związku małżeńskiego;
- 11) wzrost liczby rozwodów³⁸.

³⁶ N. Pikuła, *Aktualna sytuacja i tendencja zmian w rodzinie XXI wieku* [w:] *Wybrane zagadnienia pedagogiki rodzin*, A. Błasiak, E. Dybowska (red.), Wydawnictwo WAM, Kraków 2010, s. 48.

³⁷ E. Buchcic, *Społeczne konsekwencje przemian zachodzących we współczesnej rodzinie*, „Zagadnienia społeczne” 2019, nr 1 (11), s. 74.

³⁸ I.E. Kotowska, *Współczesne tendencje demograficzne w perspektywie krajowej i europejskiej*, referat wygłoszony 06.04.2011 na konferencji w Warszawie: *Współczesna polityka społeczna*, zorganizowanej przez Wyższą Szkołę Pedagogiczną TWP w Warszawie w ramach projektu „Społecznie Odpowiedzialna Uczelnia”, za: A. Zaborowska, *Współczesna rodzina – kryzys czy przemiana?* [w:] *Tożsamość i posłannictwo rodziny*, M. Brzeziński, J. Jęczeń (red.), Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, s. 77.

Wśród jednej z przyczyn kryzysu współczesnej rodziny socjologowie upatrują spadek dzietności, nawet w państwach cechujących się wysokim odsetkiem osób zdeklarowanych jako katolicy. Kobiety zaczęły rozwijać się na gruncie zawodowym, co doprowadziło do znacznego opóźnienia wieku, w którym zostają matkami³⁹. Jednocześnie jednak wskazać należy, iż badania naukowe podstawową przyczynę spadku dzietności w Polsce identyfikują z podłożem ekonomicznym. Na aspekt ten składa się sytuacja na rynku pracy, problemy mieszkaniowe, potrzeba samorealizacji i rozwoju zawodowego. Bez wątpienia spadek dzietności związany jest również z rozróżnieniem funkcji seksualnej i prokreacyjnej, które kiedyś ze sobą łączono⁴⁰. Z. Tyszka spadek dzietności wiąże również z rozwojem metod antykoncepcyjnych oraz zmian w hierarchii wartości rodziców⁴¹. Podobne zdanie w swoich rozważaniach wyraża także N. Pikula, który podkreśla występujące we współczesności tendencje do postrzegania dziecka jako przeszkody w samorealizacji jego rodziców, oceniania posiadania dziecka w kategoriach zysków i strat⁴².

Wśród przyczyn kryzysu rodziny, obok problemu rodzicielstwa, wskazuje się również problem małżeństwa, a dokładniej jego trwałości. Obecnie mając na myśli rozpad małżeństwa, myślimy już nie tylko o jego rozpadzie ze względu na śmierć jednego z małżonków, ale także o rozwodzie, czyli prawnej formie jego faktycznego rozpadu. Przyczyny rozwodów mają wieloraki charakter, zarówno wewnętrzny (różnice charakterów, rozpad pożycia), jak i zewnętrzny (dynamizm społeczeństwa, sytuacja rynku pracy, rozluźnienie obyczajów itp.). W Polsce na samym początku XXI wieku tylko 191 na 1000 zawartych małżeństw kończyło się rozwodem⁴³. Socjologowie zgodnie twierdzą, iż główną przyczyną takiego stanu jest większa niezależność kobiet, spowodowana wzrostem ich wykształcenia oraz podejmowaną pracą zawodową⁴⁴. Często w literaturze można spotkać się z pojęciem deinstytucjonalizacji małżeństwa, to znaczy, że nie jest ono obligatoryjne, a jego zawarcie i rozwiązanie jest zależne jedynie od woli małżonków. Wzrasta również liczba par decydujących się na związki kohabitacyjne, nie dążą one do sformalizowania swojej relacji, ponieważ tego typu związki nie są już

³⁹ T. Szlendak, *Socjologia rodziny*, dz. cyt., s. 367–369.

⁴⁰ E. Buchcic, *Spoleczne...*, dz. cyt., s. 78.

⁴¹ Z. Tyszka, *Stan rodziny współczesnej a wewnątrzrodzinna socjalizacja dzieci*, „Roczniki Socjologii Rodzinny” 2000, t. XII, s. 11.

⁴² N. Pikula, *Aktualna sytuacja...*, dz. cyt., s. 52.

⁴³ T. Szlendak, *Socjologia rodziny*, dz. cyt., s. 371.

⁴⁴ Tamże, s. 367–374.

piętnowane. Otrzymują społeczne przyzwolenie na taką formę życia rodzinnego i wychowywanie dzieci⁴⁵.

Pomimo licznych zagrożeń życia rodzinnego we współczesności nieprecyzyjnym byłoby stawianie znaku równości z jej kryzysem. Niewątpliwie we współczesnej rodzinie polskiej spotykamy elementy mogące świadczyć o jej wielu problemach, ale z pewnością trudno mówić o jej totalnym kryzysie. Tadeusz Borutka podkreśla, iż z demograficznego punktu postrzegania polska rodzina w odniesieniu do rodzin europejskich nadal wypada pozytywnie⁴⁶. Wskazać należy także, iż malejąca liczba małżeństw i wzrost liczby związków nieformalnych przez część socjologów uważane są za przyczynę kryzysu rodziny, ale przecież związki te mają socjologiczne cechy małżeństwa, a w przypadku posiadania dzieci, również cechy rodziny pełnej. Należy również pamiętać, że rodzinami nie są tylko grupy z matką, ojcem i dziećmi, i że obecnie coraz częściej funkcjonują inne, nowo powstałe formy życia rodzinnego⁴⁷. Dotychczas w polskich rodzinach dominował tradycyjny, patriarchalny model z jasno określonym podziałem ról i obowiązków. Współcześnie obserwuje się zmiany zmierzające ku większej równości i współdzieleniu zadań. Według Z. Tyszki zmiany zaszły w następujących kierunkach:

- 1) od rodziny dużej do małej;
- 2) od rodziny produkcyjnej do nieprodukcyjnej;
- 3) od rodziny patriarchalnej do egalitarnej;
- 4) od rodziny otwartej do zamkniętej;
- 5) od rodziny instytucji do rodziny – związku partnerskiego i przyjacielskiego;
- 6) od rodziny stabilnej do ruchliwej;
- 7) od rodziny trwałej do nietrwałej;
- 8) od rodziny wspólnoty do rodziny zrzeszenia;
- 9) od rodziny o przewadze więzi rzeczowych i formalnych do rodziny o więziach osobowych i emocjonalnych⁴⁸.

W oparciu o kryterium osób wyróżnia się następujące typy rodzin:

- 1) rodziny pełne – inaczej nuklearne, które tworzą rodzice i dziecko lub dzieci;

⁴⁵ E. Buchcic, *Spoleczne...*, dz. cyt., s. 75–76.

⁴⁶ T. Borutka, *Ogólne tendencje zmian społecznych w obszarze funkcjonowania współczesnych rodzin polskich* [w:] *Rodzina fundamentem społeczeństwa. Aspekt społeczno-prawny*, T. Borutka, T. Kornecki, P. Krocze (red.), Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie. Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2017, s. 67.

⁴⁷ Z. Tyszka, *Rodzina we współczesnym...*, dz. cyt., s. 57–59.

⁴⁸ Z. Tyszka, *Z metodologii badań socjologicznych nad rodziną*, Poznań 1991, s. 243–245.

- 2) rodziny monoparentalne – niepełne – w których obecny jest jeden rodzic sprawujący opiekę, np. rodziny samotnych ojców, rodziny samotnych matek⁴⁹;
- 3) rodziny zrekonstruowane i wielorodzinne;
- 4) rodziny wielopokoleniowe;
- 5) rodziny wielorodzinne i rekonstruowane;
- 6) quasi-rodziny⁵⁰.

Jedną z wielu typologii rodziny jest ta zaproponowana przez Teresę Olearczyk.

W ujęciu autorki wyróżnia się następującą klasyfikację:

- 1) rodzina pełna – czyli klasyczna rodzina, dwoje rodziców obydwu płci i dziecko lub dzieci;
- 2) rodzina niepełna – dziecko z jednym rodzicem;
- 3) rodzina samotnej matki – dziecko z matką;
- 4) rodzina zrekonstruowana – która tworzy się w sytuacji przejścia rodziny niepełnej w pełną, gdy ojciec lub matka po śmierci lub rozwodzie współmałżonka zawiązuje nowy związek;
- 5) rodzina nieformalna (kohabitacja, konkubinat) – rodzina bez formalnego związku małżeńskiego⁵¹.

Podsumowując dotychczasowe rozważania, należy przywołać słowa Z. Tyszki, który syntetycznie określa rozważania nad charakterystyką rodziny współczesnej i dość dobrze streszcza aktualne postrzeganie jednostki społecznej, jaką jest rodzina: *rodzina naszych czasów jest jak statek, który znalazł się w zasięgu burzy, ale mimo to płynie nadal – z nadłamanym masztem i wodą w swych najgłębszych czeluściach. I nikt nie jest w stanie ze stuprocentową pewnością powiedzieć, że statek nie dopłynie do portu*⁵². Punkt odniesienia Z. Tyszki porządkuje wątki analizy przedstawione w niniejszym podrozdziale.

⁴⁹ T. Szlendak, *Socjologia rodziny*, dz. cyt., s. 113.

⁵⁰ Tamże, s. 474.

⁵¹ T. Olearczyk, *Sieroctwo i osamotnienie*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2007, s. 25–27.

⁵² Z. Tyszka, *Z metodologii badań socjologicznych*, dz. cyt. s. 59.

1.2. Rodzina w ujęciu teorii systemowej

Na gruncie nauk społecznych współczesne przeobrażenia struktur rodzinnych ujmowane są w ramach różnych paradygmatów teoretycznych. Wśród nich wymienić można m.in. teorię rozwoju rodziny, teorię racjonalnego wyboru, symboliczny interakcjonizm, koncepcję ekologiczną, teorię wymiany oraz teorię systemową⁵³.

W analizach naukowych dotyczących rodziny coraz częściej akcentuje się znaczenie perspektywy systemowej⁵⁴. Ujęcie to umożliwia pełniejsze uchwycenie specyfiki rodziny jako całości, poprzez wskazanie zarówno na elementy systemu, jak i tworzących go podsystemów, które pozostają pod wpływem różnorodnych uwarunkowań, a zarazem współtworzą jednolitą strukturę⁵⁵.

W literaturze przedmiotu akcentuje się szereg charakterystycznych właściwości rodziny ujmowanej w perspektywie teorii systemowej.

Jednym z fundamentalnych założeń teorii systemowej jest ujmowanie rodziny jako szczególnego rodzaju systemu społecznego, funkcjonującego w ramach całościowego i spójnego układu⁵⁶. Struktura ta funkcjonuje w postaci integralnego układu, w którym współistnieją poszczególne komponenty oraz podsystemy, obejmujące zarówno członków rodziny, jak i sieć relacji konstytuujących całość⁵⁷. Można spostrzegać to, że system rodzinny to struktura złożona z subsystemów, które same w sobie również funkcjonują jako systemy⁵⁸. Wzajemne powiązania oraz współdziałanie elementów systemu ukierunkowane są na podtrzymywanie integralności i stabilności rodziny jako całości. Z tego względu system rodzinny posiada cechy emergentne, co

⁵³ S. Kawula, *Rodzina współczesna: przeobrażenia i przyszłość* [w:] *Wychowanie rodzinne w teorii i praktyce. Rozwój pedagogicznej orientacji familiologicznej*, A.W. Janke (red.), Wydawnictwo Akapit, Warszawa 2008, s. 32–34.

⁵⁴ A. Radochoński, *Psychologia rodzinna w ujęciu systemowym*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Rzeszów 1984; M. Tyszkowa (red.), *Rodzina a rozwój jednostki*, Zakłady Graficzne, Poznań 1990; V. Satir, *Rodzina: tu powstaje człowiek*, GWP, Gdańsk 2000; M. Plopa, *Psychologia rodziny. Teoria i badania*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2007; I. Namysłowska, *Terapia rodzin*, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa 1997–2000; M. Braun-Gałkowska, *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych osób zadowolonych i niezadowolonych z małżeństwa*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1992, B. de Barbaro, *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999.

⁵⁵ L. Drożdżowicz, *Ogólna teoria systemów* [w:] *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*, B. de Barbaro (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.

⁵⁶ B. de Barbaro, *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1999, s. 9.

⁵⁷ M. Bornstein, J. Sawyer, *Family system* [w:] *Blackwell Handbook of Early Childhood Development*, K. McCartney, D. Phillips (eds.), Wiley, Malden 2006, s. 382.

⁵⁸ S. Golombok, *Parenting and contemporary reproductive technologies* [w:] *Handbook of Parenting*, M. Bornstein (ed.), Routledge, Mahwah 2002, s. 340–341.

oznacza, że nie da się go zredukować wyłącznie do sumy jednostkowych właściwości jego elementów. Całość wykazuje bowiem nowe, jakościowo odmienne właściwości, które przewyższają prostą sumę części składowych i nadają rodzinie charakter unikatowej, zorganizowanej całości⁵⁹.

Założenie to pozostaje w zgodzie z zasadą cyrkularności, która zakłada, iż każda zmiana pojawiająca się w obrębie jednego z komponentów wywołuje reakcję w innych częściach układu, co w konsekwencji prowadzi do modyfikacji całej struktury. Z punktu widzenia analizy dynamiki rodziny szczególnie istotne jest więc uznanie, iż transformacje dokonujące się w określonym fragmencie systemu pociągają za sobą następstwa w jego pozostałych obszarach, potwierdzając tym samym nierozrwalną współzależność wszystkich jego elementów⁶⁰. Każdy element bądź podsystem funkcjonujący w strukturze rodziny oddziałuje na pozostałe składniki systemu, a jednocześnie sam pozostaje pod ich wpływem. Oznacza to, że modyfikacja dokonująca się w jednym obszarze układu implikuje zmiany w innych jego częściach.

Zależności przyczynowe między komponentami systemu mają charakter cyrkularny, co wskazuje na wielokierunkowość i wzajemne uwarunkowania relacji konstytuujących całość systemu rodzinnego. W przeciwieństwie do ujęcia linearnego, koncepcja systemowa podkreśla dwustronność powiązań, dzięki czemu możliwe staje się wyjaśnienie mechanizmów powstawania i utrzymywania się interakcji w rodzinie. Oznacza to, że zaburzenia pojawiające się w jednym obszarze życia rodzinnego generują konsekwencje w innych sferach funkcjonowania jej członków, wpływając na realizację ich ról i zadań⁶¹.

Należy także podkreślić znaczenie pojęcia otoczenia, które jest w pewnym sensie nierozrwalne z pojęciem systemu. W praktyce przez otoczenie systemu rozumiemy ten fragment rzeczywistości, który nie jest systemem, a z którym system ten wchodzi w jakies relacje⁶². Rodzina stanowi klasyczny przykład systemu pozostającego w stanie dynamicznej równowagi, w którym interakcje między członkami można ujmować w kategoriach pętli sprzężeń zwrotnych. Zachowania jednostek wchodzących w skład rodziny wywierają wpływ na partnerów interakcji, a zarazem same podlegają modyfikacji w wyniku reakcji otoczenia. Tym samym każda aktywność jednostkowa nabiera

⁵⁹ M. Bornstein, J. Sawyer, *Family system*, dz. cyt., s. 382.

⁶⁰ B. de Barbaro, *Wprowadzenie do systemowego...*, dz. cyt., s. 9.

⁶¹ I. Namysłowska, *Terapia rodzin*, dz. cyt., s. 28

⁶² B. de Barbaro, *Wprowadzenie do systemowego...*, dz. cyt., s. 11.

charakteru wzajemnie uwarunkowanego procesu. W perspektywie systemowej rodzina funkcjonuje jako podsystem szerszej struktury społecznej, a jednocześnie obejmuje wewnętrzne elementy, które mogą organizować się w rozbudowane podsystemy o odrębnej dynamice⁶³.

Charakterystyczną właściwością każdego systemu jest jego oparcie na określonych zasadach, w tym zasadzie centralizacji i hierarchicznego porządku. W strukturze rodziny istotne znaczenie przypisuje się *zasadzie centralizacji*, zgodnie z którą określony element systemu pełni funkcję centralną, zapewniając spójność i integrację całości. W przypadku dezorganizacji lub osłabienia tego elementu dochodzi do procesu redystrybucji ról i obowiązków pomiędzy pozostałymi podsystemami. Przykładowo, gdy subsystem rodzicielski ulega dysfunkcji, funkcje opiekuńcze i wychowawcze mogą zostać przejęte przez innych członków rodziny, takich jak dziadkowie⁶⁴. Mechanizm ten ilustruje zdolność systemu rodzinnego do adaptacji i utrzymania ciągłości funkcjonowania pomimo zakłóceń.

W obrębie systemu rodzinnego wyróżnia się także podsystemy, których członkowie realizują przypisane im role i zadania w ramach określonych kompetencji oraz wyznaczonych granic funkcjonowania. Układ ten odzwierciedla *zasadę hierarchicznego porządku*, zgodnie z którą struktura rodziny organizuje się w sposób zróżnicowany i uporządkowany, umożliwiający utrzymanie spójności oraz prawidłowego przebiegu procesów wewnątrzsystemowych⁶⁵. G. Fox podkreśla, iż utrzymanie hierarchicznej struktury w systemie rodzinnym stanowi warunek prawidłowego funkcjonowania rodziny oraz optymalnego rozwoju dziecka. Hierarchia ta znajduje swoje uzasadnienie w ogólnych prawidłowościach rozwojowych, wynikających m.in. z przewagi rodziców w zakresie wieku, posiadanej wiedzy, doświadczenia życiowego czy pozycji społeczno-zawodowej⁶⁶.

W literaturze systemowej szczególne znaczenie przypisuje się zasadzie *homeostazy* oraz *morfogenezy*. Jak podkreśla Mieczysław Radochoński, mechanizmy te odgrywają kluczową rolę w utrzymaniu równowagi systemu, a zarazem w umożliwieniu jego rozwoju i transformacji. System rodzinny posiada zdolność do samoregulacji, dzięki

⁶³ K. Slany, *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, Nomos, Kraków 2002, s. 16.

⁶⁴ P. Geer, *The structure of family interaction. An overview of some modern system approaches*. „Roczniki Socjologii Rodziny” 1990, t. 1.

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ G. Fox, *Development in family contexts* [w:] *Children in family contexts: Perspectives on treatment*, L. Combrinck-Graham (ed.), Guilford Press, New York 2006, s. 27–28.

której dąży do utrzymania wewnętrznej równowagi przy jednoczesnym wprowadzaniu niezbędnych zmian w obrębie podsystemów. Homeostaza oznacza w tym kontekście tendencję do minimalizowania wpływów zewnętrznych poprzez ograniczanie ich skutków do nieznacznych przekształceń strukturalnych. Przejawia się ona w powtarzalnych i przewidywalnych wzorcach interakcji między członkami rodziny, które służą utrzymaniu stabilności oraz poczucia ciągłości we wzajemnych relacjach. Prawidłowo funkcjonujący system rodzinny potrafi zatem równoważyć potrzebę zachowania stałości z koniecznością adaptacji i rozwoju, co umożliwia mu elastyczne reagowanie na zmieniające się warunki życia⁶⁷.

Morfogeneza stanowi przeciwieństwo homeostazy, gdyż nie służy zachowaniu istniejącej równowagi, lecz umożliwia wprowadzanie zmian w strukturze systemu rodzinnego. Mechanizm ten uruchamia się w sytuacjach granicznych lub podczas przechodzenia do kolejnych etapów cyklu życia rodziny, takich jak narodziny dziecka, opuszczenie domu przez dorastające potomstwo, śmierć jednego z członków czy nagłe pogorszenie warunków materialnych. Zmiany te mogą przyjmować charakter pierwszorzędowy, polegający na modyfikacji obowiązujących norm i zasad, bądź drugorzędowy – wymagający stworzenia zupełnie nowego układu reguł regulujących funkcjonowanie rodziny⁶⁸.

Zasady systemowe znajdują zastosowanie również w analizie rodzin doświadczających kryzysów o charakterze przejściowym bądź długotrwałym. Ujęcie to umożliwia badanie funkcjonowania poszczególnych elementów systemu w kontekście wielopropblemowości, która wymusza reorganizację pełnionych ról, zadań i funkcji. W sytuacji kryzysowej rodzina może aktywować mechanizmy morfogenetyczne, sprzyjające adaptacji do zmienionych warunków i konstruktywnemu rozwiązywaniu trudności. Jeżeli jednak dominujące staną się tendencje morfostatyczne, przejawiające się w braku akceptacji dla nowych realiów, system traci zdolność adaptacyjną, co prowadzi do eskalacji kryzysu i jego potencjalnie destrukcyjnych konsekwencji.

Jednym z przykładów systemowego podejścia do analizy funkcjonowania rodziny jest opracowany przez Davida H. Olsona wraz ze współpracownikami z Katedry Socjologii Rodziny Uniwersytetu w Minnesocie tzw. model kołowy (*Circumplex Model*

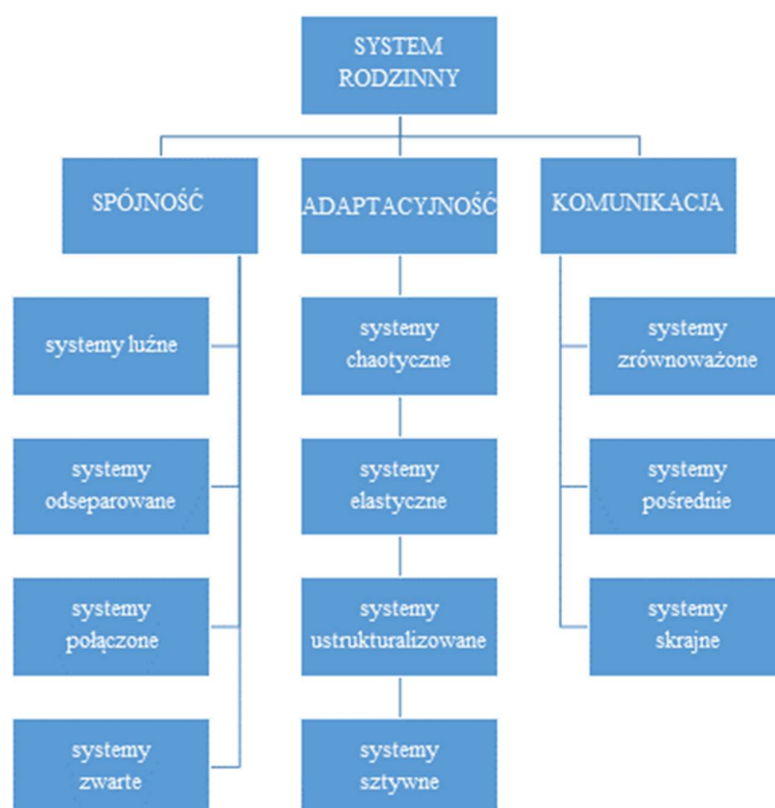
⁶⁷ I. Namysłowska, *Terapia rodzin*, dz. cyt., s. 45.

⁶⁸ M. Radochoński, *Wybrane zagadnienia psychopatologii w ujęciu systemowej koncepcji rodziny*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 1998, t. X, s. 94.

of Marital and Family Systems)⁶⁹. Koncepcja ta stanowi syntezę kluczowych założeń teorii systemowych, umożliwiającą kompleksową ocenę dynamiki życia rodzinnego. W modelu wyróżnia się trzy zasadnicze wymiary konstytuujące system rodzinny: spójność, adaptacyjność oraz komunikację.

Analiza rodziny w kryzysie z wykorzystaniem tej perspektywy teoretycznej pozwala na precyzyjne scharakteryzowanie jej funkcjonowania, a także na identyfikację określonych typów systemów rodzinnych, co zostało zobrazowane na rysunku 1.

Rysunek 1. Podstawowe wymiary systemu rodzinnego i rodzaje systemów rodzinnych



Źródło: U. Gruca-Miąsik, *Zastosowanie technik systemowych w diagnozowaniu rodzin i kandydatów na rodziców zastępczych* [w:] *Diagnostyka pedagogiczna i profilaktyka w szkole i środowisku lokalnym*, M. Deptuła (red.), Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2004, s. 27–45.

Jednym z podstawowych wymiarów systemu rodzinnego jest spójność, rozumiana jako więź emocjonalna, która łączy członków rodziny, oraz zakres utrzymywanej przez

⁶⁹ D.H. Olson, D.H. Sprenkle, C.S. Russel, *Circumplex model of marital and family systems. I: Cohesion and adaptability dimensions, family types and clinical applications*, "Family Process" 1979, vol. 18, s. 3.

nich autonomii jednostkowej⁷⁰. Na podstawie tego kryterium wyróżnia się cztery poziomy organizacji systemu rodzinnego: system zwarty, połączony, odseparowany oraz system luźny⁷¹.

Stopień spójności systemu rodzinnego zależy w dużej mierze od jakości granic psychologicznych wyznaczających relacje pomiędzy jego elementami. Kategorie te stanowią kluczowy punkt odniesienia w badaniach nad rodziną rozumianą jako całość systemowa. Na poziomie indywidualnym granica „Ja” kształtuje się w wyniku procesu indywidualizacji, czyli rozwijania świadomości własnej autonomii w stosunku do innych osób oraz poczucia integralności podmiotu. W odniesieniu do całej rodziny zagadnienie granic dotyczy zarówno relacji pomiędzy jej członkami, jak i układów wewnętrznych, obejmujących odrębne podsystemy (np. rodzicielski i dziecięcy), a także powiązań rodziny z otoczeniem zewnętrznym⁷². Jak zauważa Karolina Kuryś, granice między podsystemami można traktować jako zespół zasad określających przynależność jednostki do określonej części systemu. Dla zachowania prawidłowej organizacji rodziny istotne jest, aby granice te były klarownie określone, ponieważ sprzyja to realizacji ról i obowiązków właściwych danemu podsystemowi, bez nadmiernych ingerencji ze strony innych. Jednocześnie granice nie powinny mieć charakteru całkowicie sztywnego – ich częściowa przepuszczalność jest warunkiem umożliwiającym sprawną komunikację oraz współdziałanie pomiędzy poszczególnymi podsystemami⁷³.

Mieczysław Płopa wskazuje, że poziom spójności w systemie rodzinnym można klasyfikować w oparciu o cztery kategorie: wyobcowanie (bardzo niski poziom spójności), oddzielenie (spójność umiarkowanie niska), związanie (spójność umiarkowanie wysoka) oraz splątanie (spójność bardzo wysoka)⁷⁴. Zgodnie z założeniami tego modelu funkcjonalny charakter mają rodziny lokujące się na poziomie oddzielenia lub związania, podczas gdy wartości skrajne (wyobcowanie i splątanie) wiążą się z dysfunkcjonalnością systemu⁷⁵. W rodzinach funkcjonalnych obserwuje się zdolność do jednoczesnego podtrzymywania więzi emocjonalnych i respektowania

⁷⁰ M. Radochoński, *Wybrane zagadnienia...*, dz. cyt., s. 94.

⁷¹ U. Gruca-Miąsik, *Zastosowanie technik systemowych w diagnozowaniu rodzin i kandydatów na rodziców zastępczych* [w:] *Diagnostyka pedagogiczna i profilaktyka w szkole i środowisku lokalnym*, M. Deptuła (red.), Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2004, s. 33.

⁷² K. Drat-Ruszczak, E. Zubrzycka, *Problem granic w systemach rodzinnych a psychosomatyka i psychozy*, „Psychoterapia” 1994, nr 1, s. 12–13.

⁷³ K. Kuryś, *System rodzinny wobec zmian rozwojowych*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2011, s. 26.

⁷⁴ M. Płopa, *Psychologia rodziny. Teoria i badania*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2007, s. 59.

⁷⁵ Tamże, s. 60.

indywidualnej autonomii jednostek. Członkowie takich rodzin potrafią swobodnie wyrażać opinie, rozwijać własne zainteresowania oraz korzystać z wzajemnego wsparcia.

Systemy zwarte cechują się silnymi więziami emocjonalnymi między członkami. Granice międzypokoleniowe oraz wewnątrzrodzinne są mało wyraźne, natomiast granice zewnętrzne – wobec osób spoza rodziny – pozostają zamknięte. Często dochodzi w nich do tworzenia koalicji na linii rodzice–dzieci. W takich rodzinach brakuje przestrzeni indywidualnej, a dominującą rolę odgrywa przestrzeń wspólna. Czas wolny spędzany jest razem, podobnie jak zainteresowania i aktywności, a decyzje podejmowane są w sposób kolektywny⁷⁶.

Systemy połączone charakteryzują się spójnością relacji na poziomie od umiarkowanego do wysokiego. Granice wewnętrzne i zewnętrzne mają częściowo otwarty charakter, co umożliwia zarówno utrzymywanie bliskich więzi w obrębie rodziny, jak i kontaktów z otoczeniem społecznym. Ważnym elementem funkcjonowania jest wspólne spędzanie czasu, choć dopuszcza się również aktywności indywidualne, zwłaszcza w sytuacjach uzasadnionych. Rodzina zazwyczaj utrzymuje regularne relacje z przyjaciółmi, posiada wspólne zainteresowania oraz podejmuje decyzje w sposób kolektywny⁷⁷.

W rodzinach funkcjonujących na poziomie *systemu odseparowania* spójność przyjmuje wartości od niskich do umiarkowanych. Relacje emocjonalne pomiędzy członkami systemu są stosunkowo słabe, choć mogą osiągać poziom umiarkowany. Charakterystyczne jest silne podtrzymywanie indywidualnej przestrzeni prywatnej, przy jednoczesnym występowaniu okazjonalnych sytuacji otwartości na interakcje w ramach całej rodziny. Decyzje podejmowane są głównie na poziomie jednostkowym, natomiast kwestie odnoszące się do rodziny jako całości pojawiają się rzadko i dotyczą ograniczonego zakresu spraw⁷⁸.

Systemy określane mianem *luźnych* cechują się bardzo niskim poziomem spójności, co przejawia się w słabo rozwiniętych więziach emocjonalnych pomiędzy członkami rodziny. Struktura granic w tego typu układach jest nieprawidłowa: granice pokoleniowe przybierają postać sztywną, granice wewnętrzne są nadmiernie zamknięte, natomiast zewnętrzne – zbyt przepuszczalne. W konsekwencji przestrzeń prywatna jednostek zostaje znacząco poszerzona, zarówno w wymiarze fizycznym, jak

⁷⁶ U. Gruca-Miąsik, *Zastosowanie technik...*, dz. cyt., s. 34.

⁷⁷ Tamże, s. 33.

⁷⁸ Tamże, s. 30.

i emocjonalnym. Charakterystyczną cechą takich rodzin jest ograniczona liczba wspólnych przyjaciół oraz indywidualny sposób podejmowania decyzji, nawet w odniesieniu do kwestii istotnych dla całego systemu rodzinnego⁷⁹.

Adaptacyjność stanowi istotny wymiar funkcjonowania systemu rodzinnego, który określa *zdolność systemu małżeńskiego lub rodzinnego do zmiany swej struktury władzy, układu ról i zasad w odpowiedzi na stres rozwojowy lub sytuacyjny*⁸⁰. Podobnie jak w przypadku wymiaru spójności, w odniesieniu do funkcjonowania rodziny wyróżnia się cztery poziomy adaptacyjności: *chaotyczny, elastyczny, ustrukturalizowany* oraz *sztwny*. Najbardziej korzystne dla systemu rodzinnego są poziomy pośrednie, ponieważ sprzyjają zachowaniu równowagi pomiędzy stabilnością a zmianą. Skrajne poziomy adaptacyjności mogą natomiast prowadzić do trudności w funkcjonowaniu – w rodzinach o charakterze sztywnym lub chaotycznym często obserwuje się impulsywne reakcje, a także przerzucanie odpowiedzialności za decyzje i zadania na innych członków rodziny⁸¹.

Rodziny funkcjonujące w *systemie sztywnym* cechują się autokratycznym stylem zarządzania, w którym dominuje nadmierna kontrola i dyscyplina. Wzajemna komunikacja bywa nacechowana agresją, a możliwości konstruktywnego rozwiązywania problemów są ograniczone. Role społeczne i rodzinne realizowane są w sposób mało elastyczny, często zgodnie z utrwalonymi schematami i stereotypami⁸².

Systemy ustrukturalizowane charakteryzują się stylem kierowania opartym na zasadach demokratycznych, przy jednoczesnym istnieniu stałej osoby pełniącej funkcję lidera. W tego typu rodzinach opinie formułowane są w sposób stanowczy, jednak niepozbawiony szacunku wobec innych członków. Struktura sprzyja rozwijaniu umiejętności negocjacyjnych oraz efektywnemu rozwiązywaniu problemów. Role rodzinne są jasno określone, a ich zmiana następuje w sytuacji modyfikacji obowiązujących norm i zasad funkcjonowania systemu⁸³.

Systemy elastyczne charakteryzują się zdecydowanym sposobem wyrażania opinii, przy jednoczesnym zachowaniu zdolności do konstruktywnej negocjacji oraz skutecznego rozwiązywania problemów. Role pełnione przez członków rodziny mają dynamiczny charakter i mogą być płynnie wymieniane w zależności od potrzeb

⁷⁹ Tamże, s. 33.

⁸⁰ A. Radochoński, *Psychologia rodzinna w ujęciu systemowym*, dz. cyt., s. 50.

⁸¹ M. Plopa, *Psychologia rodziny...*, dz. cyt., s. 60.

⁸² U. Gruca-Miąsik, *Zastosowanie technik...*, dz. cyt., s. 35.

⁸³ Tamże, s. 35.

sytuacyjnych. Zasady funkcjonowania systemu ulegają zmianom, które często mają subtelny, niejawny przebieg, choć w niektórych przypadkach mogą przyjmować formę modyfikacji narzuconych przez okoliczności lub presję wewnętrzną⁸⁴.

Systemy chaotyczne odznaczają się nadmiernym poziomem adaptacyjności, który przejawia się w braku stabilności struktur rodzinnych. W relacjach dominuje tendencja do ciągłych negocjacji, jednak przy ograniczonej zdolności do skutecznego rozwiązywania problemów. W rodzinie nie funkcjonuje wyraźny ośrodek przywódczy, a stosowana dyscyplina ma charakter raczej łagodny i niespójny. Role pełnione przez poszczególnych członków oraz obowiązujące zasady ulegają gwałtownym i nieprzewidywalnym zmianom, co potęguje poczucie niestabilności systemu⁸⁵.

Rodzina jako system podejmuje różnorodne strategie zaradcze, ukierunkowane na adaptację do zmian wywołanych przez tzw. stresory rodzinne, które definiowane są jako *wydarzenie lub przemiana życiowa wpływająca na rodzinę i wywołująca określoną zmianę w psychospołecznym systemie rodziny*⁸⁶.

Maria Tyszkowa definiuje sytuację trudną jako *układ zadań (celów), warunków działania i możliwości działającego podmiotu, w jakim naruszona została równowaga między tymi elementami [...], co powoduje przeciążenie systemu regulacji i emocje ujemne*⁸⁷. M. Tyszkowa wskazuje, że sytuacje trudne charakteryzują się trzema podstawowymi właściwościami, które obciążają mechanizmy regulacyjne jednostki i mogą prowadzić do zakłócenia bądź przerwania realizacji celów. Są to: element zakłócający, element zagrażający oraz czynnik emocjonalny. Zakłócenia odnoszą się do przerwania lub utrudnienia działań ukierunkowanych na osiągnięcie zamierzeń. Czynniki zagrażające natomiast wiążą się z możliwością utraty istotnych dla jednostki wartości – takich jak zdrowie, pozytywna samoocena czy akceptacja społeczna. Z kolei komponent emocjonalny stanowi zasadniczy mechanizm interpretacji i wartościowania sytuacji trudnej; najczęściej przybiera on charakter negatywny, wzmacniając poczucie zagrożenia i utrudniając efektywne radzenie sobie⁸⁸.

Według ujęcia Tomasza Tomaszewskiego sytuacje stresowe mogą być rozumiane jako sytuacje stresowe zarówno w wymiarze subiektywnym, jak i obiektywnym.

⁸⁴ Tamże, s.35.

⁸⁵ Tamże, s.35.

⁸⁶ M. Radochoński, *Choroba a rodzina*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Rzeszów 1987, s. 59.

⁸⁷ M. Tyszkowa, *Zachowanie się dzieci szkolnych w sytuacjach trudnych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1986, s. 14.

⁸⁸ Tamże, s. 17.

W pierwszym przypadku mają one miejsce wtedy, gdy zakłócają równowagę pomiędzy poszczególnymi elementami struktury czynności jednostki. W drugim — gdy na podstawie właściwości zadania lub warunków zewnętrznych, w jakich jest ono realizowane, można wnioskować o ich stresogennym charakterze. Autor wyróżnia kilka podstawowych kategorii sytuacji trudnych: deprywację, przeciążenie, utrudnienie, konflikt oraz zagrożenie⁸⁹.

*Sytuacja trudna zawiera czynniki, które stanowią zagrożenie dla jednostki, sygnalizowane lub bezpośrednio doświadczane, zakłócają, bądź uniemożliwiają działanie zmierzające do osiągnięcia celu (zaspokojenie potrzeby, rozwiązania zadania), bądź powodują pozbawienie cennych wartości; sytuacja trudna wyzwała stan wzmożonej aktywizacji i obciąża lub przeciąża system regulacji zachowania*⁹⁰.

W perspektywie stymulacyjno-zadaniowej sytuacje trudne można podzielić na trzy podstawowe kategorie:

- 1) sytuacje trudne o charakterze egzystencjalnym — odnoszą się do okoliczności, w których naruszone zostają fundamentalne wartości jednostki, takie jak życie, zdrowie czy wyznawane ideały;
- 2) sytuacje trudne zadaniowe — występują wówczas, gdy stawiane wymagania przekraczają realne możliwości jednostki (np. przeciążenie obowiązkami) albo gdy działania podejmowane są w warunkach niekorzystnych, utrudniających bądź destabilizujących ich przebieg (np. przeszkody, porażki, zagrożenia);
- 3) sytuacje problemowe osadzone w kontekście interakcji społecznych, gdzie *wartości i dążenia jednostki podlegają zagrożeniu lub udaremnieniu przez innych ludzi*⁹¹.

Kryzys w rodzinie, niezależnie od jego źródeł, wiąże się z poczuciem niepewności, ponieważ wymusza modyfikacje w zakresie struktury, ról oraz podziału obowiązków. Sposób, w jaki system rodzinny radzi sobie z pojawiającymi się trudnościami, w dużej mierze zależy od dostępnych zasobów. To one umożliwiają zachowanie ciągłości i stabilności, a jednocześnie stanowią podstawę adaptacji do nowych warunków oraz przeciwdziałania skutkom kryzysu⁹².

⁸⁹ T. Tomaszewski, *Psychologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1978, s. 94.

⁹⁰ M. Jarosz, *Psychologia lekarska*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 1988, s. 145.

⁹¹ M. Tyszkowa, *Zachowanie się...*, dz. cyt., s. 211.

⁹² S. Kawula, J. Brągiel, A. Janke, *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2002, s. 143.

W literaturze przedmiotu wskazuje się na trzy zasadnicze źródła zasobów:

- 1) zasoby osobiste – odnoszące się do poszczególnych członków;
- 2) zasoby systemu rodzinnego – obejmujące rodzinę traktowaną jako całość;
- 3) zasoby społeczności – związane z otoczeniem społecznym, w którym funkcjonuje rodzina⁹³.

Każda rodzina posiada odmienny sposób radzenia sobie z doświadczeniem sytuacji trudnych. Stanisław Kawula wyróżnia cztery podstawowe strategie zaradcze stosowane przez system rodzinny:

- 1) ograniczanie liczby oraz intensywności stawianych wymagań;
- 2) poszukiwanie oraz pozyskiwanie dodatkowych zasobów w innych systemach społecznych;
- 3) wspólne wypracowywanie mechanizmów obniżających napięcie emocjonalne, szczególnie w warunkach długotrwałego lub chronicznego stresu;
- 4) reinterpretacja znaczenia sytuacji kryzysowej, polegająca na nadaniu jej takiego sensu, który umożliwia jej akceptację i lepsze przystosowanie rodziny do nowych warunków⁹⁴.

Komunikacja stanowi trzeci wymiar systemu rodzinnego w modelu kołowym Olsona i odgrywa kluczową rolę w procesie kształtowania zarówno spójności, jak i adaptacyjności rodziny. Jest ujmowana jako czynnik ułatwiający budowanie oraz podtrzymywanie relacji pomiędzy członkami systemu. Na podstawie jakości komunikacji wyróżnia się trzy zasadnicze typy rodzin: *zrównoważone*, *pośrednie* oraz *skrajne*. Rodziny zrównoważone osiągają umiarkowany poziom spójności i adaptacyjności, rodziny pośrednie wykazują tendencję do skrajności w obrębie jednego z tych wymiarów, natomiast rodziny skrajne charakteryzują się ekstremalnym nasileniem zarówno w zakresie spójności, jak i adaptacyjności⁹⁵.

Według Andrzeja Margasińskiego komunikacja w modelu systemu rodzinnego ma charakter wspierający, ponieważ to właśnie ona umożliwia modyfikację poziomu spójności i elastyczności w odpowiedzi na wymagania sytuacyjne bądź rozwojowe. Tylko rodziny, które dysponują umiejętnością konstruktywnego porozumiewania się,

⁹³ K. Kuryś, *System rodzinny wobec zmian rozwojowych*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2011, s. 26.

⁹⁴ S. Kawula, J. Brągiel, A. Janke, *Pedagogika rodziny...*, dz. cyt., s. 145.

⁹⁵ M. Plopa, *Psychologia rodziny...*, dz. cyt., s. 61.

są zdolne do skutecznej regulacji tych wymiarów. Komunikacja stanowi zatem kluczowy zasób systemu rodzinnego i jednocześnie podstawowy warunek wprowadzania zmian adaptacyjnych, szczególnie w obliczu doświadczeń kryzysowych⁹⁶.

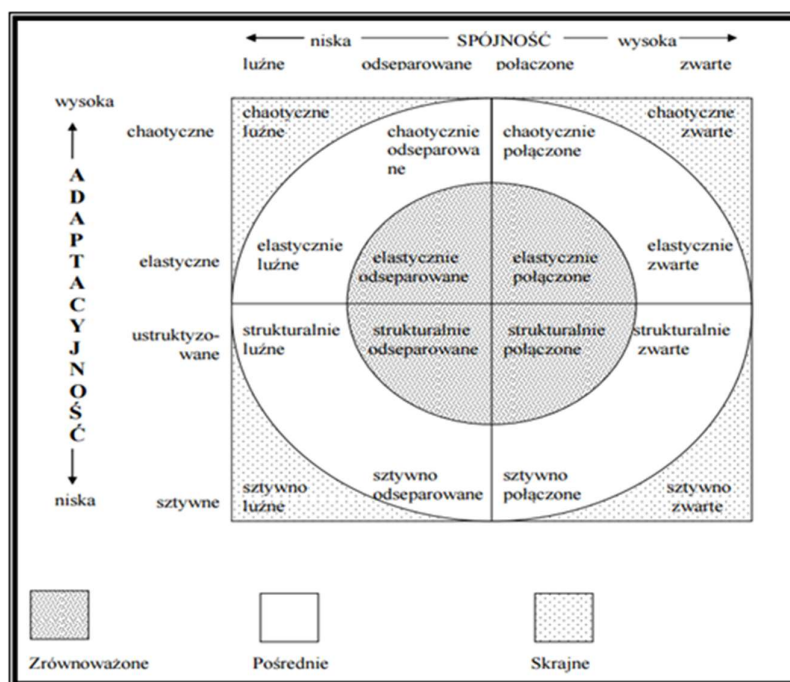
Zestawienie czterech poziomów spójności z czterema poziomami adaptacyjności umożliwia wyodrębnienie szesnastu typów funkcjonowania rodzin. Klasyfikacja ta została zaprezentowana przez Olsona w ramach wspomnianego modelu kołowego (*Circumplex Model*) (por. rysunek 2) i zawiera:

- 1) system luźno-chaotyczny;
- 2) system odseparowany chaotyczny;
- 3) system połączony chaotyczny;
- 4) systemy zwarty chaotyczny;
- 5) system luźny elastyczny;
- 6) system odseparowany elastyczny;
- 7) system połączony elastyczny;
- 8) system elastyczny zwarty;
- 9) system ustrukturalizowany luźny;
- 10) system ustrukturalizowany odseparowany;
- 11) system połączony ustrukturalizowany;
- 12) system ustrukturalizowany zwarty;
- 13) system sztywny luźny;
- 14) system sztywny odseparowany;
- 15) system sztywny połączony;
- 16) system sztywny zwarty⁹⁷.

⁹⁶ A. Margasiński, *Rodzina w Modelu Kołowym I FACES IV Davida H. Olsona*, „Nowiny Psychologiczne”, nr 4, s. 72.

⁹⁷ Z. Gaś, *Rodzina a uzależnienia*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1994, s. 8–11.

Rysunek 2. Model kołowy Olsona



Źródło: Z. Gaś, *Rodzina a uzależnienia*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1994, s. 7.

W koncepcji modelu kołowego podkreśla się także, że: [...] *sprawność funkcjonowania danej rodziny wykazuje krzywoliniową zależność z poziomem spójności i elastyczności, pozostaje jednak zawsze wprost proporcjonalna do poziomu komunikatywności. Najsprawniej zatem funkcjonują rodziny, które cechuje umiarkowana spójność i elastyczność oraz najwyższa jakość (efektywność) komunikacji*⁹⁸. W ujęciu teorii systemowej analiza problemów jednostki koncentruje się na identyfikowaniu ich uwarunkowań poprzez badanie powiązań z otoczeniem, przy założeniu, że relacje te mają charakter sprzężeń zwrotnych⁹⁹.

W analizie funkcjonowania systemu rodzinnego istotne znaczenie ma rozumienie zarówno percepcji własnej roli w ramach rodziny, jak i postrzegania samej rodziny jako całości. Percepcja, rozumiana jako proces spostrzegania, stanowi jeden z fundamentalnych mechanizmów poznawczych, umożliwiających jednostce adekwatne funkcjonowanie w rzeczywistości społecznej i fizycznej, a także gromadzenie

⁹⁸ J. Różańska-Kowal, *Zastosowanie kwestionariusza FACES IV D.H. Olsona do diagnozy dysfunkcyjnych relacji rodzinnych* [w:] *Psychologicznopedagogiczne problemy trudności i zaniedbań opiekuńczo-wychowawczych w rodzinie oraz sposoby ich rozwiązywania*, J.M. Stanik (red.), Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, Warszawa 2009, s. 26.

⁹⁹ M. John-Borys, *Dorastający w relacjach ze światem*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1994, s. 14.

i interpretację doświadczeń. *Spostrzeganie [...] jest doświadczaniem złożonej charakterystyki bodźców [...] i bazuje na posiadanym doświadczeniu wytworzonym w procesie uczenia się*¹⁰⁰. Percepcja, choć bazuje na podstawowych bodźcach sensorycznych, stanowi proces wieloetapowy i złożony. Obejmuje nie tylko wyodrębnianie oraz identyfikowanie właściwości spostrzeganego obiektu, lecz również ich integrację oraz syntezę, w której łączą się oczekiwania jednostki z wcześniej zgromadzonym doświadczeniem. Oznacza to, że percepcja nie ogranicza się do pasywnego odbioru wrażeń zmysłowych, lecz stanowi aktywną działalność polegającą na selekcji, gromadzeniu oraz interpretacji napływających danych. Mechanizm ten zawiera element filtrowania informacji przez pryzmat oczekiwań, a także oceniania i weryfikowania ich znaczenia. Procesy percepcyjne ulegają stopniowemu doskonaleniu wraz z rozwojem jednostki i nabywaniem doświadczeń, które jednocześnie je ukierunkowują. Dane sensoryczne podlegają bieżącej interpretacji, co w konsekwencji kształtuje dalszy przebieg spostrzegania. Zasada ta dotyczy zarówno prostych obiektów fizycznych, jak i bardziej złożonych wydarzeń czy fenomenów społecznych¹⁰¹.

Adekwatna percepcja otoczenia oraz zachodzących w nim procesów i zjawisk stanowi podstawowy warunek prawidłowego funkcjonowania jednostki, jak również jej efektywnego przystosowania się do wymagań środowiska. Proces ten może jednak ulegać zakłóceniom w sytuacji wystąpienia określonych trudności w funkcjonowaniu psychologicznym lub społecznym człowieka. Szczególnie złożonym obszarem jest percepcja pełnienia ról społecznych, która ma charakter wielowymiarowy i przebiega w warunkach silnego obciążenia emocjonalnego. Wiąże się ona bezpośrednio z poczuciem własnej wartości oraz poczuciem bezpieczeństwa, ze względu na wagę i znaczenie spostrzeganych zjawisk społecznych. Istotnym czynnikiem modulującym ten proces jest obecność innych osób, która w znacznym stopniu wpływa na sposób postrzegania siebie oraz interpretowania sytuacji, w której jednostka uczestniczy.

¹⁰⁰ A. Falkowski, *Spostrzeganie jako proces tworzenia doświadczenia za pomocą zmysłów* [w:] *Psychologia. Podręcznik Akademicki*, J. Strelau (red.), Wydawnictwo Naukowe GWP, Gdańsk 2000, s. 25.

¹⁰¹ Tamże, s. 27.

1.3. Funkcje i zadania rodziny

Z terminem rodzina spotykamy się na wielu płaszczyznach naszego życia. Rodzina jest przedmiotem badań i rozważań wielu dziedzin naukowych, szczególnie że jako podstawowe środowisko życia człowieka budzi zainteresowanie pełnionymi funkcjami. Rodzina spełnia szereg zadań i funkcji nie tylko wobec jednostki, ale także wobec społeczeństwa.

Jakość wypełnianych przez rodzinę funkcji decyduje o prawidłowym przebiegu procesu socjalizacji oraz o skutkach procesu wychowania. Zaznaczyć należy, iż realizacja funkcji rodziny zmienia się stosownie do warunków społecznych, ekonomicznych i kulturalnych, w których żyje rodzina¹⁰². Rodzina, jako grupa społeczna i instytucja społeczna, jest poddana stałym wpływom zewnątrz i wewnątrzrodzinnym¹⁰³. Jan Szczepański podkreślał, że wpływy te wymuszają modyfikacje struktury rodziny i sposobu wypełniania funkcji, które są realizowane w odmiennych warunkach społecznych. Wskazywał on, że *siły wewnętrzne rodziny są zbyt potężne, by jakkolwiek nacisk zewnętrzny mógł zniszczyć ją jako instytucję*¹⁰⁴.

Wśród zjawisk i procesów charakterystycznych dla współczesnego funkcjonowania rodziny, mających wpływ na realizację przez nią zadań i funkcji, za Z. Tyszką wymienić należy m.in. zmianę tradycyjnych wartości rodzinnych, w tym zmniejszenie wartości posiadania dzieci, równouprawnienie roli kobiet i mężczyzn w małżeństwie i rodzinie, indywidualizację aktywności i autonomizację członków rodziny, zmianę spójności i dezintegrację systemu rodzinnego, wzrost liczby rozwodów i innych form rozpadu rodziny, patologizację społeczną oraz psychospołeczną członków rodziny¹⁰⁵.

Przed zaprezentowaniem różnych klasyfikacji funkcji rodziny przedstawić należy ich ujęcie definicyjne. Funkcje rodziny J. Szczepański prezentuje jako skutki będące efektem działalności i zachowania członków rodziny, które prezentują się w rodzinie lub poza nią. Szczepański podkreśla, że dotyczy to zarówno skutków zamierzonych

¹⁰² A. Błasiak, *Funkcje rodziny w zmieniającej się rzeczywistości* [w:] *Wybrane zagadnienia pedagogiki rodziny*, A. Błasiak, E. Dybowska (red.), Wydawnictwo WAM, Kraków 2010, s. 73–74.

¹⁰³ Tamże, s. 74.

¹⁰⁴ J. Szczepański, *Podstawowe pojęcia socjologii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1963, s. 160–161.

¹⁰⁵ Z. Tyszka, *System metodologiczny wieloaspektowej integralnej analizy życia rodzinnego*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2001, s. 113.

i pożądanym, jak i tych nieplanowanych i niepożądanych¹⁰⁶. Wyszczególnione zadania opierające się na współdziałaniu poszczególnych członków rodziny powodują pewne efekty. J. Szczepański poza pojęciem funkcji rodziny definiuje również pojęcie zadań rodziny. Zadania rodziny określa jako rodzaje powinności, które należy zrealizować, aby została spełniona określona funkcja¹⁰⁷.

Tysza z kolei wskazuje, że *funkcje rodziny to tyle, co wyszczególnione oraz permanentne działania i współdziałania członków rodziny, wynikające z bardziej lub mniej uświadomionych sobie przez nich działań podejmowanych w ramach wyznaczonych przez obowiązujące normy i wzory, a prowadzące do określonych efektów głównych i pobocznych*¹⁰⁸. Funkcje rodziny są związane ze strukturą rodziny i wspólnie tworzą system rodzinny. Z. Tysza uważa, że każda funkcja rodziny jest powiązana z systemem rodzinnym i poprzez system należy ją analizować. Z kolei na sposób realizacji funkcji wpływają następujące czynniki: skład rodziny i układ jej ról, a także rodzaj wewnątrzrodzinnych więzi¹⁰⁹.

Klasyfikacji funkcji rodziny dokonano na płaszczyźnie nauk socjologicznych, pedagogicznych i psychologicznych, co uwarunkowane jest różnorodnym podejściem. F. Adamski dzieli funkcje rodziny na dwie grupy: te odnoszące się do rodziny i związku małżeńskiego definiuje jako funkcje instytucjonalne. Możemy wśród nich wyróżnić funkcje: prokreacyjną, ekonomiczną, ale również socjalizacyjną, stratyfikacyjną oraz integracyjną. Funkcje, które dotyczą rodziny jako grupy społecznej, F. Adamski nazywa funkcjami osobowymi, a wśród nich wyróżnia funkcje: małżeńską (zaspokajającą potrzeby intymne małżonków), rodzicielską (zaspokajającą potrzeby uczuciowe dzieci i rodziców) oraz braterską (zaspokajającą potrzeby uczuciowe rodzeństwa)¹¹⁰. F. Adamski dzieli funkcje rodziny także z perspektywy trwałości i zmienności. Funkcje pierwszorzędne, czyli istotne, to prokreacja, socjalizacja i miłość. Funkcje drugorzędne, czyli akcydentalne, to funkcja ekonomiczna, stratyfikacyjna, opiekuńcza, rekreacyjna, integracyjna i religijna¹¹¹.

W ramach klasyfikacji funkcji rodziny Z. Tysza wyróżnił określone elementy stanowiące jedność. Do tych elementów zaliczył w pierwszej kolejności zadania, które

¹⁰⁶ J. Szczepański, *Podstawowe pojęcia socjologii*, dz. cyt., s. 148.

¹⁰⁷ Tamże, s. 243–251.

¹⁰⁸ Z. Tysza, *Analiza wybranych funkcji wielkomiejskich*, Poznań 1990, s. 12–13.

¹⁰⁹ Tamże, s. 12.

¹¹⁰ F. Adamski, *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002, s. 36–37.

¹¹¹ Tamże, s. 37.

ukierunkowują działanie. Zdaniem Z. Tyszki wynikiem działań są określone rezultaty, zaznaczające się w działaniu oraz w danych elementach systemu. Zadania, działania i ich skutki stanowią pewien ciąg przyczynowo-skutkowy. Te trzy elementy zostały uzupełnione przez autora o czwarty element: aspekt kulturowy, który stanowi wzbogacenie pojęcia funkcji o normy i wzory społeczne regulujące zachowanie realizatorów funkcji. Dziecko w ten sposób poznaje określone normy, wzory, wartości, wypracowane w danym środowisku rodzinnym przez pokolenia¹¹². Autor wyodrębnił następujące funkcje:

- 1) *Funkcja psychosocjologiczna*:
 - a) prokreacyjna;
 - b) seksualna.
- 2) *Funkcja ekonomiczna*:
 - a) materialna – służy zaspakajaniu potrzeb materialnych rodziny;
 - b) opiekuńcza – polega na zaspakajaniu różnych potrzeb u tych osób, które same nie są w stanie ich sobie zapewnić.
- 3) *Funkcja społeczno-wyznaczająca*:
 - a) legalizacyjno-kontrolna – wiąże się z kontrolowaniem postępowania tych członków rodziny w celu przeciwdziałania zachowaniom, które nie są zgodne z obowiązującymi w rodzinie normami i zasadami.
- 4) *Funkcja socjopsychologiczna*:
 - a) socjalizacyjno-wychowawcza – wiąże się z przygotowaniem dziecka do pełnienia określonych ról społecznych, z wprowadzeniem go w świat kultury;
 - b) kulturalna – służy przekazywaniu dziecku w rodzinie dziedzictwa kulturowego, przygotowaniu do uczestnictwa w kulturze;
 - c) rekreacyjno-towarzyska – jej celem jest zapewnienie równowagi psychicznej, gdyż dom jest miejscem wypoczynku, rozładowania napięć psychicznych powstałych poza domem;
 - d) emocjonalno-ekspresyjna – polega na zaspakajaniu potrzeb emocjonalnych członków rodziny i wyrażaniu swojej osobowości, zapewnia poczucie bezpieczeństwa i oparcia¹¹³.

¹¹² Z. Tyszka, *Socjologia rodziny*, dz. cyt., s. 65–69.

¹¹³ Tamże, s. 69–70.

Analizując klasyfikacje funkcji rodziny, za najbardziej ogólną można uznać klasyfikację zaproponowaną przez Stanisława Kowalskiego. Funkcje rodziny dzieli on na trzy podstawowe: funkcję prokreacyjną, funkcję wychowawczą oraz funkcję gospodarczą¹¹⁴. Według tej klasyfikacji funkcja prokreacyjna dotyczy zaspokojenia potrzeb seksualnych oraz rodzicielskich małżonków, a jednocześnie zapewnia ciągłość biologiczną rodzinie i społeczeństwu. Funkcja wychowawcza jest odpowiedzialna za stworzenie optymalnych warunków umożliwiających prawidłowy przebieg procesu socjalizacji. Funkcja gospodarcza ma zaspakajać potrzeby ekonomiczne członków rodziny, jednocześnie rozstrzyga o realizacji życiowych aspiracji. S. Kowalski podkreślał, iż wszystkie trzy sklasyfikowane funkcje rodziny wzajemnie się warunkują¹¹⁵.

S. Kawula analizując funkcje pełnione przez rodzinę podkreślał, iż nie należy pomnażać liczby funkcji rodziny, co w jego ocenie zniekształca obraz funkcji podstawowych i pochodnych. Zdaniem S. Kawuli rodzina pełni cztery podstawowe funkcje, na różnym poziomie i w różnym zakresie¹¹⁶:

- 1) biologiczno-opiekuńczą – dotyczącą obcowania seksualnego małżonków i przyczyniającą się do zachowania ciągłości biologicznej społeczeństw oraz opieki nad dzieckiem, czyli zapewnieniem mu właściwych warunków rozwoju fizycznego;
- 2) kulturalno-towarzyską – ponieważ rodzina jest miejscem życia kulturalnego i towarzyskiego. Do zasadniczych treści życia rodzinnego należy organizacja wypoczynku, zabawy, rozrywki, odbioru dóbr kultury itp.;
- 3) ekonomiczną – rodzina prowadzi wspólne gospodarstwo domowe, stanowi wspólną jednostkę ekonomiczną, dostarcza środki niezbędne wszystkim członkom do życia, wyposaża mieszkanie w odpowiednie sprzęty, urządzenia i produkty;
- 4) wychowawczą – rodzina jest instytucją, która wychowuje dzieci i w której wychowują się wzajemnie pozostali członkowie rodziny. Wychowanie w rodzinie może mieć charakter celowy, planowy i świadomy (refleksyjny)

¹¹⁴ S. Kowalski, *Socjologia wychowania w zarysie*, PWN, Warszawa 1979, s. 116.

¹¹⁵ Tamże, s. 116.

¹¹⁶ S. Kawula, *Rodzina jako grupa i instytucja opiekuńczo-wychowawcza* [w:] *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki. Wydanie drugie poprawione i uzupełnione*, S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke (red.), Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007, s. 59.

ze strony rodziców oraz może się odbywać w sposób przygodny i samorzutny (bezrefleksyjny)¹¹⁷.

T. Szlendak powołując się na tradycje socjologiczne w zakresie klasyfikowania funkcji pełnionych przez rodzinę wymienia:

- 1) funkcję reprodukcyjną – rodzina zapewnia biologiczną trwałość społeczeństwa;
- 2) funkcję socjalizacyjną – rodzina umożliwia jednostce zapoznanie z kulturowym dziedzictwem społeczeństwa – wartościami, normami, pożądanymi wzorami moralności oraz innymi;
- 3) funkcję opiekuńczą – rodzina zabezpiecza potrzeby jej niesamodzielnych członków;
- 4) funkcję emocjonalną – rodzina zabezpiecza potrzebę miłości oraz zapewnia wsparcie emocjonalne;
- 5) funkcję seksualną – rodzina reguluje stosunki seksualne małżonków;
- 6) funkcję ekonomiczną – rodzina zabezpiecza potrzeby materialne jej członków;
- 7) funkcję stratyfikacyjną – rodzina określa status społeczny jej członków, jednocześnie przyczynia się do umacniania systemu stratyfikacyjnego społeczeństwa;
- 8) funkcję identyfikacyjną – rodzina stanowi punkt życiowego startu jednostki, tym samym określając jej miejsce w społeczeństwie;
- 9) funkcję integracyjno-kontrolną – organizacja życia rodziny prowadzi do kontroli działań jednostki oraz jej dyscyplinowania;
- 10) funkcję rekreacyjno-towarzyską – rodzina jest odpowiedzialna za organizację wypoczynku, dostęp do rozrywki i zagospodarowanie czasu wolnego¹¹⁸.

F. Adamski w swojej analizie funkcji rodziny zwrócił uwagę na fakt, iż to w rodzinie odbywa się przekazywanie młodemu człowiekowi zgromadzonego dotychczas dziedzictwa kulturowego, a co za tym idzie, wprowadzenie w obowiązujące normy życia w społeczeństwie. Familia określa kształt cech osobowych dziecka, a także wyznacza poczucie więzi biologicznych. Rodzina w procesie socjalizacji młodego człowieka nieustannie oddziałuje na jego psychikę. Rodzina rozwija potrzeby uczuciowe dziecka, a następnie prowadzi do ich zaspakajania, co ma ogromne znaczenie dla jego

¹¹⁷ Tamże, s. 59–60.

¹¹⁸ F. Adamski, *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, dz. cyt., s. 36–37.

późniejszego przystosowania społecznego¹¹⁹. Opisana przez F. Adamskiego funkcja jest niezwykle ważna dla dalszych rozważań niniejszej dysertacji.

Rodzina jest dla dziecka pierwotną formą życia społecznego, przystosowanie do niej nie tylko pomaga, ale wręcz umożliwia adaptację do życia w szerszych formach życia zbiorowego. Jak twierdził Florian Znaniecki, *rodzina staje się dla człowieka pomostem łączącym go ze społeczeństwem i pozwalającym mu na bezkonfliktowe włączenie się w życie ogółu, przez uzgodnienie swych dążeń jednostkowych, osobistych ze społecznymi*¹²⁰.

T. Szlendak podkreśla również, iż socjalizacja to jeden z najważniejszych procesów zachodzących w rodzinie, zaznaczając, iż nie jest to proces, który w rodzinie się zamyka. Jednocześnie wskazuje, iż to w rodzinie zachodzi większość wpływów socjalizacyjnych. Zdaniem T. Szlendaka rodzice i rodzina determinują to, kim w przyszłości stanie się dziecko w niej wychowywane, jaka będzie jego osobowość i jakimi umiejętnościami społecznymi będzie dysponować¹²¹.

Proces socjalizacji w rodzinie rozpoczyna się od najmłodszych lat życia dziecka. To proces włączania w życie społeczne, przekazywania norm i wartości kulturowych i moralnych, wzorów pożądanых zachowań. Rodzina przygotowuje do pełnienia ról rodzinnych, społecznych i zawodowych w przyszłości. Rodzice nie zawsze zdają sobie sprawę z realnych skutków zachodzących w rodzinie procesów. Nie zawsze oddziaływania wobec dziecka są racjonalne, planowane i metodyczne¹²².

Rodzina spełnia szczególną rolę wobec dziecka, prawidłowo funkcjonująca zapewnia dziecku poczucie bezpieczeństwa, potrzebę przynależności oraz miłości, umożliwia wielostronny rozwój osobowości młodego człowieka. Problem pojawia się, gdy rodzina nie spełnia swoich funkcji i zachodzi konieczność poszukiwania możliwości zaspokojenia potrzeb w środowisku innym niż rodzina.

Analizując funkcje, jakie pełni rodzina, należy także zwrócić uwagę na atmosferę panującą w rodzinie. Jest ona zależna od całości wzajemnych stosunków, stosowanych metod wychowawczych oraz konstelacji rodzinnej. Każda rodzina z osobna buduje własną unikatową atmosferę oraz układ wzajemnych zależności, określa hierarchię

¹¹⁹ Tamże, s. 38.

¹²⁰ F. Znaniecki, *Socjologia wychowania, T. I, Wychowujące społeczeństwo*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001, s. 250.

¹²¹ T. Szlendak, *Socjologia rodziny*, dz. cyt., s. 214.

¹²² F. Adamski, *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, dz. cyt., s. 40–41.

wartości i sposób okazywania uczuć. Także od opisanej atmosfery zależy właściwy rozwój młodego pokolenia i formowanie jego osobowości¹²³.

Bez względu na odniesienie do konkretnej klasyfikacji funkcji rodziny stanowią one zintegrowaną całość przynależnych jej zadań¹²⁴. Mnogie funkcje rodziny L. Dyczewski odnosi do jednego celu: *rodzenia człowieka w sensie biologicznym i duchowym, w jego jednostkowym i społecznym wymiarze życia*¹²⁵. Wobec powyższego występujące w rodzinie zaburzenia, uniemożliwiające realizację którejkolwiek funkcji, prowadzą do zaburzeń w całościowym funkcjonowaniu systemu rodzinnego.

Zanim przedstawiona zostanie charakterystyka rodzin przeżywających większe lub mniejsze trudności w funkcjonowaniu, cennym wydaje się zaprezentowanie cech charakteryzujących silną i zdrową rodzinę. Joanna Sakowska wyróżnia następujące cechy rodzin prawidłowo spełniających swoje funkcje:

- 1) przekonanie małżonków o trwałości ich związku i wzajemne oddanie;
- 2) spędzanie przez członków rodziny czasu wolnego wspólnie;
- 3) prawidłowa komunikacja pomiędzy wszystkimi członkami rodziny;
- 4) zaangażowanie religijne;
- 5) zdolność do wyrażania uczuć i informowania o swoich potrzebach;
- 6) umiejętność radzenia sobie w sytuacjach kryzysowych, które w efekcie scalają system rodzinny¹²⁶.

Podsumowując, współczesna rodzina mierzy się z wieloma problemami oraz zmieniającą się rzeczywistością społeczno-kulturową i gospodarczą. Wymusza to zmiany nie tylko w jej strukturze, ale także w sposobach realizacji przypisywanych jej funkcji. Dawniej rodzina charakteryzowała się większą formalizacją i pełniła liczne funkcje. Uniwersalność rodziny wynikała ze skuteczności w wykonywaniu zadań, które zapewniały zachowanie ciągłości społeczeństwa. Dotyczyło to rodzenia dzieci, procesu ich socjalizacji oraz współdziałania płci w przestrzeni tworzenia rodzinnego gospodarstwa¹²⁷. Szeroko rozumiane procesy modernizacji skutkują określanym przez Annę Gizę-Poleszczuk *obkurczaniem rodziny*¹²⁸, zmianą struktury i funkcji. Jednostki

¹²³ J. Mariańska, *Rodzina wobec wartości*, Warszawa 2005, s. 90–92.

¹²⁴ A. Błasiak, *Funkcje rodziny w zmieniającej...*, dz. cyt., s. 100.

¹²⁵ L. Dyczewski, *Rodzina – społeczeństwo – państwo* [w:] *Rodzina w okresie transformacji systemowej*, A. Kurzynowski (red.), WSP TWP, Warszawa 1995, s. 24.

¹²⁶ J. Sakowska, *Rola rodziny w profilaktyce uzależnień*, „Studia nad Rodziną (ATK)” 1998, nr 2, s. 94.

¹²⁷ *Słownik Socjologii i Nauk Społecznych*, G. Marshall (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 279, 333.

¹²⁸ A. Giza-Poleszczuk, *Rodzina a system społeczny. Reprodukacja i kooperacja w perspektywie interdyscyplinarnej*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 19.

podporządkowują system życia rodzinnego do nowych realiów przestrzeni społecznej, ekonomicznej, gospodarczej i kulturalnej.

Wskazać należy również, iż zmiany w działaniu rodzin oraz zakresie i sposobie wypełniania ich funkcji nie są wyłącznie formą przystosowania do nowych warunków, ale także skutkiem wyborów i decyzji jednostki, które należy traktować jako aktywne podmioty zachodzących zmian¹²⁹. Zmiany postaw względem ról pełnionych w rodzinie oraz tradycyjnych dotychczas funkcji rodziny są konsekwencją występującego procesu indywidualizacji społeczeństw, w której największą wartością jest samorealizacja i niezależność jednostki¹³⁰. Ulrich Beck oraz Elisabeth Beck-Gernsheim podkreślali, iż dążenie do życia według własnych przekonań i realizacja indywidualnych celów jednostki prowadzi do zerwania z tradycyjnym podziałem ról w rodzinie, a w konsekwencji rozluźnieniem relacji społecznych¹³¹.

1.4. Rodziny wieloprotblemowe i ich funkcjonowanie

Jak wynika z poprzedniego podrozdziału, prawidłowe wypełnianie funkcji i zadań rodziny jest istotne nie tylko z perspektywy jednostki, ale również całego społeczeństwa. W dobie ciągłego stresu i niestabilności wszystkich sfer życia namnażają się sytuacje niełatwe dla zachowania homeostazy życia rodzinnego. Funkcjonowanie każdej rodziny to niezwykle skomplikowany proces, pociągający za sobą ciąg przyczynowo-skutkowy dla funkcjonowania całego społeczeństwa, ale przede wszystkim dla poszczególnych członków danego klanu rodzinnego.

Ewa Wysocka w rozważaniach nad charakterem rodzin wskazywała, że *immamentną cechą rodzin współczesnych jest wzrost zagrożenia dezintegracją i rozpadem (kryzys), a także wzrost zjawisk patologicznych, głównie w sferze więzi międzypokoleniowych, stanowiących najważniejszy mechanizm transmisji kulturowej: wzorów osobowych, wartości, tożsamości*¹³². Rodziny niewypełniające w sposób społecznie oczekiwany niektórych przypisanych im funkcji lub niewypełniające żadnej

¹²⁹ Tamże, s. 15.

¹³⁰ M. Pawlus, *Funkcje rodziny*, Instytut Politologii UKSW, Wydanie specjalne, s. 183–184.

¹³¹ U. Beck, E. Beck-Gernsheim, *Całkiem zwyczajny chaos miłości*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2013, s. 31.

¹³² E. Wysocka, *Diagnoza środowiska rodzinnego w kontekście przemian rodziny współczesnej*, [w:] *Rodzina współczesna. Portret interdyscyplinarny*, G. Szabelska, G. Tarasenko (red.), Wydawnictwo Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2014, s. 51.

z nich w literaturze określa się w różnorodny sposób: rodziny problemowe, rodziny dysfunkcyjne lub dysfunkcjonalne, patologiczne, rodziny specjalnej troski, rodziny wieloproblemowe, rodziny z wieloma problemami¹³³, rodziny społecznie niedostosowane, rodziny wykołejone społecznie, rodziny marginesu społecznego, rodziny wychowawczo niewydolne¹³⁴, rodziny zagrożone, rodziny ryzyka¹³⁵.

Należy zaznaczyć, iż synonimiczne wykorzystywanie pojęć związanych z określeniem rodzin przeżywających trudności w wypełnianiu swoich funkcji na zróżnicowane przyczyny. Zanim omówione zostaną przyczyny i mechanizmy tych trudności, konieczne jest uporządkowanie pojęciowe i przedstawienie definicji kluczowych kategorii.

W literaturze przedmiotu termin rodzina dysfunkcyjna obejmuje szerokie spektrum zakłóceń funkcjonowania systemu rodzinnego. W *Słowniku Języka Polskiego* pojęcie *dysfunkcjonalny* jest definiowane jako *taki, który nie jest dostosowany lub nieprawidłowo dostosowany do celów, zadań, oczekiwań; niefunkcjonalny*¹³⁶. Jadwiga Izdebska omawiając dysfunkcje rodziny, wskazywała, iż można ją *rozpatrywać w aspekcie trudności w wypełnianiu jej funkcji na rzecz społeczeństwa oraz na rzecz członków rodziny. Rodzina dysfunkcyjna nie wywiązuje się w pełni z obowiązków wobec własnych dzieci, zaniedbuje realizację funkcji lub też stwarza zagrożenie występowania*

¹³³ I. Krasiejko, *Metodyka działania asystenta rodziny. Różne modele pracy socjalnej i terapeutycznej z rodziną*, Profesjonalny Pracownik Socjalny, Katowice 2012, s. 93–94.

¹³⁴ M. Gajewski, *Dysfunkcje i patologiczne konteksty funkcjonowania rodziny. Perspektywa pedagogiczna i społeczna*, „Dialog intercultural polono-moldovenesc. Culegere de studii” 2019, vol. 3, nr 1–2, s. 187.

¹³⁵ Zob. np. M. Jarosz, *Dezorganizacja w rodzinie i społeczeństwie*, PWE, Warszawa 1987; T. Sakowicz, *Dysfunkcjonalność rodziny a resocjalizacja. Wybrane teksty z socjologii rodziny i resocjalizacji*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2006; S. Kawula, *Rodziny ryzyka w Polsce współczesnej [w:] Zagrożenia i zaburzenia funkcjonowania polskich rodzin*, T. Sołtysiak, M. Gołembowska (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej, Włocławek 2007; S. Kawula, A.W. Janke, *Polimorficzność...*, dz. cyt.; I. Pospiszyl, *Patologie społeczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008; R.K. James, B.E. Gilliland, *Strategie interwencji kryzysowej*, PARPA, Warszawa 2009; H. Cudak, *Dysfunkcje rodziny i jej zagrożenia opiekuńczo-wychowawcze*, „Pedagogika Rodziny” 2011, nr 1(2); B.M. Nowak, *Rodzina w kryzysie. Studium resocjalizacyjne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012; M. Janowski, *Wybrane patologie społeczne: dezorganizacja rodziny, samozniszczenie oraz przestępstwo – charakterystyka zjawisk w kontekście ekonomii społecznej [w:] Współczesne problemy ekonomiczne. Globalizacja, Liberalizacja, Etyka*, G. Wolska (red.), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2013; A. Kotłarska-Michalska, *Dysfunkcjonalność, dezintegracja i dezorganizacja w rodzinie. Przyczyny – przebieg – skutki [w:] Dylematy życia rodzinnego. Diagnoza i wsparcie*, M. Szyszka (red.), Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2016; E. Lisowska, *Rodzina ryzyka – perspektywa diagnostyczna*, „Praca Socjalna” 2016, nr 3; D. Becker-Pestka, *Opieka szkoły nad dzieckiem z rodziny patologicznej*, Wydawnictwo CeDEWu, Warszawa 2017; D. Becker-Pestka, M. Dubis, S. Różyńska, *Rodzina dysfunkcyjna i patologiczna w przestrzeni życiowej młodych dorastających*, Wydawnictwo Exante, Warszawa 2018.

¹³⁶ *Słownik Języka Polskiego*, <https://sjp.pwn.pl/slovníki/dysfunkcjonalny.html> (dostęp: 18.06.2024).

tego stanu¹³⁷. W ocenie S. Kawuli dysfunkcje rodziny występują, gdy rodzice *zamiast dziecko wspierać i ochraniać, ignorują je albo atakują za to, że takie właśnie jest. W efekcie tych działań dzieci rozwijają w sobie dysfunkcyjne cechy samozachowawcze, aby «nie zwariować», zachowując wiarę w to, że rodzice zawsze mają rację. Przystosowują i przebudowują swój świat umysłowy, aby nie ulec niszczycielskiej sile wpajanego poczucia własnej bezwartościowości i wstydu płynącego z doznawanego poniżenia. Gdy dorosną, stają się same dysfunkcyjnymi rodzicami*¹³⁸. S. Kawula wskazywał również, iż dla rodzin znajdujących się w kryzysie charakterystyczny jest wachlarz cech wskazujących na ich dysfunkcyjność. Wśród nich można wyróżnić: brak odpowiednich środków finansowych na utrzymanie rodziny, występowanie patologii, niedobory mieszkaniowe, niska dojrzałość emocjonalna rodziców oraz zaburzone relacje między członkami rodziny¹³⁹. Rodzinę dysfunkcyjną określa system, który przewlekłe nie realizuje kluczowych zadań socjalizacyjnych oraz funkcji opiekuńczo-wychowawczych wobec wychowywanych w niej dzieci. Porządek interakcji w takiej rodzinie kształtują reguły oparte na wartościach i normach sprzecznych z dominującym ładem normatywnym¹⁴⁰.

W ujęciu systemowym narastanie zaburzeń w rodzinie inicjuje samo potęgujące sprzężenia zwrotne, które podważają spójność i stabilność systemu rodzinnego. Dysfunkcje rodziny w perspektywie systemowej wskazują na:

- 1) nieprawidłową komunikację w rodzinie (np. porozumiewanie nie wprost);
- 2) zaburzenia w obrębie struktury rodziny (zamiana ról);
- 3) zaburzenia granic jednostki (nieumiejętność sprzeciwu);
- 4) zaburzenia granic między członkami rodziny (niespójne granice w relacji rodzic dziecko, brak przestrzeni do intymności);
- 5) stosowanie niekonstruktywnych strategii obronnych¹⁴¹.

¹³⁷ J. Izdebska, *Dziecko w rodzinie u progu XXI wieku. Niepokoje i nadzieje*, Wydawnictwo Trans Humana, Białystok 2000, s. 34.

¹³⁸ S. Kawula, *Rodziny ryzyka w Polsce współczesnej*, dz. cyt., s. 152.

¹³⁹ S. Kawula, *Rodzina o skomplikowanych czynnikach patogennych* [w:] *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke (red.), Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007.

¹⁴⁰ A. Przybyłka, *Dysfunkcja rodziny w początkach XXI w.* [w:] *Uwarunkowania demograficzne rozwoju społeczno-gospodarczego na przykładzie województwa śląskiego i opolskiego*, A. Rączaszek (red.), Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2007, s. 206–207.

¹⁴¹ T. Sakowicz, *Dysfunkcyjność rodziny a resocjalizacja...*, dz. cyt., s. 57.

Uwzględniając ustalenia definicyjne i wielowymiarowość zjawiska, dysfunkcyjność rodziny należy traktować jako zbiorczą kategorię opisującą różnorodne nieprawidłowości w realizacji ról i funkcji rodziny.

Wskazane w literaturze wymienne stosowanie pojęć rodzina dysfunkcyjna i rodzina patologiczna wydaje się wymagać doprecyzowania. Synonimiczne wykorzystywanie obu bez precyzyjnego wyjaśnienia jest bowiem nieprawidłowe. Barbara Smolińska-Theiss uważa, że rodzinę można określić mianem patologicznej w przypadku, gdy nie realizuje określonych przez społeczeństwo ról rodzicielskich bądź też realizuje te role w sposób nieakceptowalny, co w konsekwencji może doprowadzić do trwałych i nieodwracalnych procesów¹⁴². Rodzina patologiczna jest określana jako skrajna forma jej ogólnej dysfunkcyjności. O patologii rodziny mówimy, gdy wzory interakcji w rodzinie odbiegają od norm uznanych w danej społeczności, a skutki tych praktyk są destrukcyjne; ich nasilenie znajduje odzwierciedlenie w sile negatywnych reakcji społecznych¹⁴³. B. Nowak zwraca uwagę także na inne aspekty patologii rodziny wskazując, iż jest to *skrajna forma ogólnej dysfunkcjonalności rodziny, wzmocnionej zaburzeniami bardziej rozbudowanych struktur społecznych oraz zaniedbań czy też braku skuteczności instytucji kontroli społecznej w środowiskach lokalnych*¹⁴⁴.

Pojęcie *rodzina z wieloma problemami* stanowi alternatywę dla określeń: *rodzina dysfunkcyjna*, *patologiczna* czy *rodzina wymagająca szczególnej troski*. Jak zauważa Izabela Krasiejko, taka terminologia wpisuje się w nurt współczesnych tendencji w teorii i praktyce pracy socjalnej (*empowerment*), które akcentują podmiotowe traktowanie klienta, unikanie etykietowania oraz oddzielanie problemu od osoby¹⁴⁵. Podobne stanowisko wyraża Dobroniega Trawkowska, proponując użycie terminu *rodzina wieloproblemowa*. Choć jak wskazuje, brzmi on w pewnym stopniu technicznie, trafnie oddaje skalę trudności występujących w rodzinach wymagających wsparcia instytucji pomocowych¹⁴⁶. Termin *rodzina wieloproblemowa* wydaje się adekwatny do opisu zarówno zakresu, jak i zróżnicowania przyczyn trudności w prawidłowym

¹⁴² Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, T. Pilch (red.), Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2006, s. 330.

¹⁴³ H. Cudak, *Patologia życia rodzinnego* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. IV, T. Pilch (red.), Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2005; T. Sakowicz, *Dysfunkcjonalność rodziny a resocjalizacja...*, dz. cyt.; I. Pospiszyl, *Patologie...*, dz. cyt.

¹⁴⁴ B. Nowak, *Rodzina w kryzysie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 52–53.

¹⁴⁵ I. Krasiejko, *Praca socjalna w praktyce asystenta rodziny. Przykład Podejścia Skoncentrowanego na Rozwiązaniach*, Wyd. Śląsk, Katowice 2011, s. 11.

¹⁴⁶ D. Trawkowska, *Dokąd zmierzamy? Socjologiczna analiza działań podejmowanych wobec rodzin wieloproblemowych przez pomoc społeczną*, „Teologia i Moralność” 2010, nr 7, s. 34.

funkcjonowaniu systemów rodzinnych. Jednocześnie pozwala uniknąć stygmatyzujących etykiet, które — zwłaszcza w języku potocznym — bywają używane niezgodnie z definicją i mogą dodatkowo utrwalać lub pogłębiać te trudności.

Ekspozycja rodziny na sytuacje kryzysowe, poczucie braku wpływu na czynniki zewnętrzne, kryzys idei życia rodzinnego, przeobrażenia w zakresie ról, pozycji oraz struktury rodziny to tylko nieliczne spośród czynników, które pozwalają wnioskować, iż współczesne rodziny borykają się z wieloma problemami¹⁴⁷. W rodzinach wieloproblemowych za źródło dysfunkcyjności uważa się częste występowanie sytuacji stresowych oraz napięć emocjonalnych o dużym natężeniu, a także nierozwikłane kryzysy rozwojowe. Charakterystyczne dla tego typu rodzin jest niewystępowanie umiejętności przełożenia otrzymywanej pomocy na poprawę sytuacji rodziny. Rodziny, u których występowanie cech społecznie niepożądanych (np. alkoholizm, przemoc) charakteryzuje się dużym nasileniem, nazywamy właśnie rodzinami wieloproblemowymi.

S. Kawula wyraża pogląd, iż dysfunkcjonalność rodzin może dotyczyć niejednolitego zakresu pełnionych zadań, bowiem może odnosić się do kompletnych niepowodzeń w realizacji swoich funkcji, co oznacza całkowitą dysfunkcyjność rodziny, która stwarza konieczność zastąpienia jej przez specjalnie wyspecjalizowane do tego celu instytucje bądź inne rodziny. Natomiast dysfunkcyjność częściowa charakteryzuje rodzinę, która nie potrafi poradzić sobie z częścią przypisanych jej zadań i funkcji¹⁴⁸.

Kwestia przyczyn powstawania rodzin dysfunkcyjnych zostanie szerzej omówiona w dalszej części. Na tym etapie zasadne jest jednak zarysowanie koncepcji Z. Tyszki, który w analizie przemian wewnątrzrodzinnych akcentuje transformacje w zakresie funkcji socjalizacyjno-wychowawczej rodziny. Wyróżniając jedenaście kategorii przyczyn oraz odpowiadających im skutków, autor rekonstruuje etiologię dysfunkcjonalności współczesnej rodziny w Polsce, wyróżniając:

- 1) coraz silniejszy spadek wewnątrzrodzinnej socjalizacji, członkowie rodziny wnoszą odmienne, pozadomowe doświadczenia (szkoła, rówieśnicy, media), które przejmują część wpływu wychowawczego;

¹⁴⁷ A. Górny, K. Juszczuk-Frelkiewicz, G. Libor, A. Zygmunt, *Rodzina niejedno ma oblicze – refleksja o współczesnej rodzinie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2017.

¹⁴⁸ S. Kawula, *Rodzina o skumulowanych czynnikach patogennych* [w:] *Człowiek w relacjach socjopedagogicznych*, S. Kawula (red.), Wydawnictwo AKAPIT, Toruń 1999, s. 116–118.

- 2) osłabienie wspólnotowego charakteru relacji, rośnie dystans między rodzicami a dziećmi, co widać w poczuciu osamotnienia i rzadszych, płytszych kontaktach emocjonalnych;
- 3) narastanie społecznej atomizacji i towarzyszącej jej anonimowości poza domem, przez co rodzicom trudniej jest sprawować funkcje kontrolne i wychowawcze;
- 4) malejący autorytet rodziców oraz dziadków, co znacząco ogranicza skuteczność ich oddziaływań socjalizacyjno-wychowawczych;
- 5) zachodzące w rodzinie wyraźne przesunięcia statusów i ról: upowszechnienie pracy zawodowej kobiet oraz erozja pozycji ojca zmieniają układ władzy i odpowiedzialności;
- 6) wyraźny spadek dzietności, upowszechniona dostępność i skuteczność antykoncepcji ułatwia planowanie potomstwa, a w hierarchii wartości małżonków rośnie znaczenie alternatyw rodzicielstwa, co przesuwają preferencje prokreacyjne;
- 7) umocnienie ideału samorealizacji i autonomii jednostki, co osłabia wagę wspólnych zobowiązań i praktyk rodzinnych;
- 8) malejącą wewnątrzrodzinną spójność: nasila się częstość konfliktów małżeńskich i rozwodów, które przybierają skalę masową. Procesy te pogarszają klimat wychowawczy, obniżają skuteczność socjalizacji domowej i sprzyjają wzrostowi zachowań problemowych w części populacji rodzin;
- 9) pluralizm wartości, norm i stylów życia, które charakteryzują współczesne społeczeństwa, i przenikają do sfery rodzinnej. Rodzina staje się jednym z wielu źródeł wpływu wychowawczego i nie stanowi już wyłącznego punktu odniesienia dla kształtowania orientacji aksjonormatywnych u dzieci;
- 10) brak lub niewłaściwe przygotowanie rodziców do rozwiązywania nowych problemów wychowawczych. Niniejsze generuje potrzebę systematycznej, długoterminowej edukacji rodzicielskiej oraz dostępu do wsparcia specjalistycznego;
- 11) wzrost liczby rodzin z nasilonymi trudnościami funkcjonowania. Niewystarczające pełnienie funkcji socjalizacyjno-wychowawczej wiąże się z większym ryzykiem nieprzystosowania dzieci, częstszymi zachowaniami

dewiacyjnymi i konfliktami z prawem, a także z narastaniem różnych form które prowadzą do występowania patologii życia rodzinnego¹⁴⁹.

Dysfunkcjonalność rodziny przybiera zróżnicowane formy i zakres, a jej uwarunkowania są wieloczynnikowe: wynikają z oddziaływań poziomu makrostrukturalnego, ale także z procesów zachodzących wewnątrz rodziny. Jak podkreśla H. Cudak, do przyczyn dysfunkcjonalności osadzonej w samym środowisku rodziny należy zaliczyć:

- 1) nieprawidłowe wypełnianie funkcji-opiekuńczo-wychowawczej;
- 2) konflikty rodzinne;
- 3) alkoholizm jednego bądź obojga rodziców;
- 4) uzależnienie narkotykowe;
- 5) ubóstwo rodziny;
- 6) niską kulturę pedagogiczną rodziców;
- 7) przestępczość rodziców;
- 8) rozbicie struktury rodzinnej;
- 9) brak więzi emocjonalnych w rodzinie;
- 10) traumatyczną atmosferę życia domowego;
- 11) negatywne postawy rodzicielskie i cechy osobowe rodziców¹⁵⁰.

Dysfunkcyjność rodziny wyznacza wiele wskaźników, opierając się na literaturze socjologicznej można wyróżnić między innymi następujące przyczyny dezorganizacji życia rodzinnego: postępujące procesy industrializacji i urbanizacji oraz ich skutki społeczne, podejmowanie pracy przez kobiety poza domem, zmniejszenie dzietności, zdrady małżeńskie, alkoholizm i narkomania, przemoc w rodzinie, choroba jednego z członków rodziny, przestępczość¹⁵¹. Wszystkie te czynniki wzajemnie się przenikają i zazębiają, co w konsekwencji wzmacnia występowanie wszelkich rodzajów dysfunkcji.

¹⁴⁹ Z. Tyszka, *Stan rodziny współczesnej a wewnątrzrodzinna socjalizacja dzieci*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 2000, nr 2, s. 31–34.

¹⁵⁰ H. Cudak, *Dysfunkcje rodziny...*, dz. cyt., s. 9.

¹⁵¹ Z. Tyszka, *Socjologia rodziny*, dz. cyt., s. 230–231.

1.5. Funkcjonowanie dziecka w rodzinie wieloproblemowej

Zakłócenie prawidłowego funkcjonowania systemu rodzinnego prowadzi do naruszenia jego homeostazy i pojawienia się stanu wzmożonego napięcia. Pomimo podejmowanych działań mających na celu przezwycięzenie sytuacji kryzysowej, rodzina nie zawsze dysponuje zasobami pozwalającymi na samodzielne rozwiązanie problemu. Niewyeliminowanie przyczyn pierwotnych skutkuje eskalacją trudności oraz powstawaniem kolejnych dysfunkcji, co w konsekwencji prowadzi do dezorganizacji funkcjonowania całego systemu rodzinnego. Zjawisko to przekłada się bezpośrednio na obniżenie jakości warunków wychowawczych, jakie rodzina jest w stanie zapewnić dziecku.

U części rodzin obserwuje się powtarzające się zaburzenia w codziennym funkcjonowaniu, które znajdują odzwierciedlenie w nieadekwatnym stylu wychowawczym rodziców. Stosowane przez nich metody wychowawcze często pozostają niedostosowane do wieku rozwojowego oraz poziomu intelektualnego dzieci, co może prowadzić do występowania deficytów w ich rozwoju emocjonalnym, społecznym i poznawczym¹⁵². Ponadto rodziny te charakteryzuje brak długofalowych planów życiowych, ograniczona orientacja na samorealizację oraz niewystarczająca troska o rozwój indywidualnych zasobów poszczególnych członków systemu rodzinnego. W sytuacjach takich, jak zauważa Małgorzata Słomczyńska, dochodzi do destabilizacji systemu wartości i osłabienia funkcji wychowawczej rodziny, która przestaje pełnić rolę bezpiecznego środowiska oraz wzorca właściwych zachowań¹⁵³.

W skrajnych przypadkach, gdy rodzina doświadcza ciężkiego kryzysu, którego jej członkowie nie potrafią samodzielnie przezwyciężyć, może dojść do naruszenia norm prawnych oraz społecznie akceptowanych zasad moralnych. W tego rodzaju środowisku rodzinnym często występują zjawiska patologiczne, takie jak uzależnienia (alkoholizm, narkomania), przestępstwa (kradzieże, rozboje), a także prostytutka czy bezdomność. Każdy z tych czynników znacząco osłabia funkcję wychowawczą – działania rodziny w procesie socjalizacji dziecka pozostają rażąco niedostosowane do jego potrzeb rozwojowych. Ponadto w takich rodzinach często dochodzi do przemocy domowej, która

¹⁵² E. Żytka-Rydosz, *Rola rodziny w rozwoju dziecka*, „Kultura – Przemiany – Edukacja” 2024, t. XIV–XV, s. 139.

¹⁵³ M.I. Słomczyńska, *Patologie społeczne w kontekście kryzysu współczesnej rodziny*, „Resocjalizacja polska” 2014, nr 8(2), s. 68.

stanowi kluczowy czynnik kryzysogenego wpływu na dynamikę systemu rodzinnego i dobrostan dziecka¹⁵⁴. Tego typu zachowania podważają jedność rodziny, niszczą poczucie bezpieczeństwa i stabilności jej członków oraz uniemożliwiają prawidłową realizację ról wychowawczych. W efekcie taka rodzina przestaje być źródłem miłości i bliskości, a proces wychowania dzieci odbywa się w warunkach pozbawionych troski i emocjonalnego wsparcia¹⁵⁵. A to zaburza kształtowanie osobowości młodego człowieka oraz jego prawidłowy rozwój i przebieg procesu socjalizacji.

Ze względu na skalę negatywnych konsekwencji dla rozwoju psychicznego, emocjonalnego i fizycznego dzieci, konieczne jest podejmowanie działań zmierzających do odbudowy prawidłowego funkcjonowania rodziny. Wymaga to zaangażowania jej członków, jak również wsparcia instytucjonalnego. Państwo, realizując konstytucyjny obowiązek ochrony praw dziecka i rodziny, powołało do życia instytucję asystenta rodziny, którego zadaniem jest inicjowanie i prowadzenie działań ukierunkowanych na redukcję czynników ryzyka zaburzających funkcjonowanie systemu rodzinnego. Celem tych działań jest stopniowe przywracanie rodzinie zdolności do prawidłowego pełnienia funkcji opiekuńczo-wychowawczej.

Jednym z istotnych czynników dysfunkcyjnych w funkcjonowaniu rodziny są separacje i rozwody, które skutkują dezintegracją systemu rodzinnego. Sytuacje te mają szczególnie negatywne znaczenie dla dzieci, gdyż wiążą się z konsekwencjami w obszarze ich rozwoju emocjonalnego, społecznego i prawidłowego funkcjonowania. Z tego względu większe społeczne przyzwolenie na rozwiązanie małżeństwa obserwuje się w przypadku par bezdzietnych. Niezdolność jednego z małżonków do pełnienia ról małżeńskich i rodzinnych prowadzi do dezorganizacji życia rodzinnego, a w wielu przypadkach także do rozpadu rodziny. Konflikty oraz przewlekłe napięcia małżeńskie naruszają obowiązujące normy współżycia, destabilizując tym samym więzi i relacje wewnątrzrodzinne.

Według danych Narodowego Spisu Powszechnego z 2021 roku rodziny niepełne stanowiły istotny segment struktury rodzin w Polsce. W badanym okresie liczba takich rodzin wynosiła około 2 566 899, co stanowiło blisko jedną czwartą wszystkich rodzin

¹⁵⁴ T. Kopciał, *Wybrane przyczyny dysfunkcyjności rodziny*, „Roczniki Teologiczne” 2015, nr 62(10), s. 97.

¹⁵⁵ R. Deka, *Przemoc domowa jako jedno z zagrożeń dla prawidłowego funkcjonowania współczesnej rodziny*, „Badania i Rozwój Młodych Naukowców w Polsce Nauki humanistyczne i społeczne” 2018, s. 73.

w kraju¹⁵⁶. Jednym z kluczowych czynników prowadzących do powstania rodzin niepełnych jest rozwód, który uznawany jest za jedno z najbardziej stresogennych i niekorzystnych wydarzeń w przebiegu życia dziecka¹⁵⁷. Rozpad małżeństwa istotnie ogranicza zasoby czasowe rodziców, co przekłada się na obniżoną efektywność w realizacji zadań opiekuńczo-wychowawczych. Proces ten ma charakter dwutorowy: z jednej strony dzieci doświadczają deficytu uwagi oraz wsparcia emocjonalnego, z drugiej zaś sami rodzice – obciążeni konsekwencjami rozpadu związku – wykazują obniżoną odporność na stres oraz ograniczoną zdolność do adekwatnego reagowania na potrzeby swoich dzieci. W rezultacie rozwód wywiera negatywny wpływ zarówno na funkcjonowanie dziecka, jak i na kompetencje rodzicielskie osób rozwiedzionych¹⁵⁸.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że rozpad rodziny generuje szereg negatywnych konsekwencji w życiu dziecka. Wydarzenie to bywa przez nie postrzegane jako utrata stabilności emocjonalnej i społecznej, a ponadto wiąże się z ryzykiem obniżenia samooceny oraz osłabienia poczucia własnej wartości¹⁵⁹. Istnieją również zależności między wychowywaniem się dziecka w rodzinie niepełnej a ograniczonym dostępem do odpowiednich wzorców wartościowania, symbolizacji oraz kategoryzowania doświadczeń. Konsekwencją tego stanu bywa trudność w adaptacji do nowej sytuacji życiowej, co nierzadko prowadzi do wycofania społecznego oraz obniżenia aktywności w relacjach rówieśniczych. Wyniki badań wskazują ponadto, że dzieci pochodzące z rodzin rozbitych częściej przejawiają zachowania problemowe, takie jak agresja, postawy antyspołeczne, kłótniowość czy skłonność do konfliktów. W przypadku dzieci wychowujących się w rodzinach niepełnych – zarówno w następstwie rozvodu, jak i śmierci jednego z rodziców – obserwuje się także większe ryzyko dysharmonijnego rozwoju psychicznego i społecznego¹⁶⁰. Jak zauważa Elżbieta Minczakiewicz, brak obecności ojca w procesie wychowania może niekorzystnie oddziaływać na rozwój dziecka – zwłaszcza w wymiarze emocjonalnym, społecznym oraz intelektualnym¹⁶¹. Podobne wnioski formułuje Kazimierz Pospiszył, wskazując, że

¹⁵⁶ Główny Urząd Statystyczny, *Narodowy spis powszechny ludności i mieszkań 2021. Raport z wstępnych wyników*, Warszawa 2022.

¹⁵⁷ F. Auersperg i in., *Long-term effects of parental divorce on mental health – A meta-analysis*, „Journal of Psychiatric Research” 2019, s. 107.

¹⁵⁸ V.K. Schaan, A. Schulz, H. Schächinger, *Parental divorce is associated with an increased risk to develop mental disorders in women*, „Journal of affective disorders” 2019, vol. 257, s. 91–99.

¹⁵⁹ M. Piotrowska, *Jak pomóc dziecku w obliczu rozvodu rodziców? Poradnictwo i mediacje dla rozwodzących się rodziców*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2011, s. 193.

¹⁶⁰ M. Cywińska, *Dziecko w sytuacji rozvodu rodziców*, „Roczniki Pedagogiczne” 2021, nr 13(4), s. 91.

¹⁶¹ E. Minczakiewicz, *Dziecko ryzyka, a wychowanie*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005, s. 67.

chłopcy wychowywani w rodzinach pozbawionych ojca częściej przejawiają zachowania agresywne, wykazują większą skłonność do postaw dewiacyjnych, a także cechują się niższą motywacją do współpracy i tendencją do zachowań opozycyjnych w porównaniu z rówieśnikami dorastającymi w rodzinach pełnych¹⁶².

Dzieci wychowujące się w rodzinach niepełnych narażone są na występowanie silnych przeżyć emocjonalnych, które mogą zaburzać ich prawidłowe funkcjonowanie psychiczne i społeczne. Rozpad rodziny często narusza podstawowe poczucie bezpieczeństwa dziecka i generuje lęk przed nieznanym, prowadząc do symptomów charakterystycznych dla stanów lękowych, takich jak napięcie nerwowe, trudności ze snem czy różnorodne dolegliwości psychosomatyczne. Źródłem niepokoju bywa także ograniczony kontakt z nieobecnym rodzicem, co może potęgować poczucie samotności i smutku, wynikające z utraty stabilnego rytmu dnia. W literaturze podkreśla się również, że sytuacja ta sprzyja nasileniu frustracji i złości, a także rodzi poczucie opuszczenia i odrzucenia ze strony rodzica, który opuścił rodzinę. W konsekwencji dzieci mogą przejawiać postawy urazowe, szczególnie w stosunku do rodziców, co utrudnia proces adaptacji do nowej rzeczywistości rodzinnej¹⁶³.

Rozwód rodziców wywiera wpływ nie tylko na funkcjonowanie dziecka w okresie jego bezpośredniego doświadczania, lecz także generuje konsekwencje długoterminowe, ujawniające się w dorosłym życiu potomstwa. Z badań Marii Ziemskiej wynika, że osoby wychowywane w rodzinach rozbitych cechuje wyższe prawdopodobieństwo powtarzania tego doświadczenia w swoich własnych związkach małżeńskich¹⁶⁴. Brak odpowiednich wzorców partnerskich oraz obserwacja zaburzonych relacji pomiędzy rodzicami skutkują trudnościami w budowaniu stabilnych więzi, co może negatywnie oddziaływać na jakość i trwałość związków tworzonych w dorosłości¹⁶⁵.

Dezintegracja systemu rodzinnego może prowadzić do utraty przez dziecko wzorca prawidłowej struktury rodziny, co w konsekwencji pozbawia je stabilnego fundamentu rozwojowego. W ujęciu psychologicznym rodzina stanowi kluczowy kontekst socjalizacji oraz środowisko, które pełni funkcję struktury podtrzymującej –

¹⁶² Z badań nad postawami rodzicielskimi, K. Pospiszyl (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1998.

¹⁶³ A.D. Hart, *Rozwód. Jak ratować dzieci*, M. Ciszewska (tłum.), Wydawnictwo W Drodze, Poznań 2006, s. 171–172.

¹⁶⁴ M. Ziemska, *Sytuacja rodziny po rozwodzie i jej konsekwencje wychowawcze*, „Problemy Rodziny” 1989, nr 2, s. 12–17.

¹⁶⁵ D. Müller-Siekierska, D. Wesołowska, *Doświadczanie trudności w budowaniu bliskich relacji interpersonalnych przez młodych dorosłych z rodzin rozwiedzionych*, „Roczniki Pedagogiczne” 2017, t. 9 (45), nr 4, s. 37–55.

swoistego „rusztowania” – umożliwiającego jednostce stopniowe przechodzenie od pełnej zależności ku samodzielności. Z tego względu istotne jest, aby oboje rodzice uczestniczyli w procesie wychowania, nawet jeśli nie pozostają oni w relacji partnerskiej, formalnej bądź nieformalnej. To właśnie ich współdziałanie i odpowiedzialność decydują o tym, czy dziecko otrzyma warunki sprzyjające prawidłowemu rozwojowi, poprzez zaspokojenie jego potrzeb emocjonalnych, społecznych i poznawczych.

Funkcjonowanie dziecka w rodzinie niepełnej wiąże się z podwyższonym ryzykiem występowania zaburzeń natury psychicznej i emocjonalnej. Wyniki badań H. Cudaka wskazują, że w rodzinach rozbitych, w sytuacji nieobecności jednego z rodziców, u dzieci obserwuje się określone syndromy zaburzeń. Najczęściej odnotowywaną kategorią problemów jest nadpobudliwość psychoruchowa, występująca u 28,2% badanych, następnie nerwice dziecięce (16,7%) oraz silne stany lękowe, diagnozowane u 10,1% dzieci. Analiza materiału empirycznego ujawnia również zróżnicowanie natężenia zaburzeń emocjonalnych w zależności od fazy rozwoju dziecka. Najwyższy odsetek nadpobudliwości psychoruchowej (39,4%) odnotowano w grupie dzieci w wieku 7–9 lat. Wśród badanych w wieku 10–12 lat symptomy zaburzeń emocjonalnych wystąpiły u 22,5%, natomiast w grupie młodzieży w wieku 13–16 lat u 23,1% respondentów. Zwiększona częstość występowania nadpobudliwości u młodszych dzieci wiązana jest nie tylko z doświadczeniami emocjonalnymi wynikającymi z rozpadu rodziny, lecz także z niedojrzałością układu nerwowego, ograniczającą zdolność do radzenia sobie w sytuacjach kryzysowych¹⁶⁶.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że alkoholizm oraz uzależnienia narkotykowe stanowią jedne z najczęściej spotykanych przejawów dysfunkcji życia rodzinnego. Tego typu uzależnienia nie tylko naruszają wewnętrzną równowagę i organizację rodziny, lecz także generują poważne konsekwencje dla jej członków, przejawiające się m.in. w eskalacji przemocy, zakłóceniach w procesach komunikacyjnych oraz utrwalaniu nieadaptacyjnych wzorców relacji¹⁶⁷.

Problem alkoholowy w rodzinie występuje w sytuacji, gdy przynajmniej jeden z jej członków pozostaje w stanie uzależnienia od alkoholu, a konsekwencje tego zjawiska oddziałują destrukcyjnie na pozostałych członków systemu rodzinnego¹⁶⁸.

¹⁶⁶ H. Cudak, *Zagrożenia emocjonalne i społeczne dzieci z rodzin rozwiedzionych*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 138.

¹⁶⁷ K.P. Badora, S. Badora, *Dysfunkcje i zjawiska patologiczne we współczesnych rodzinach*, „Prace Naukowe. Pedagogika” 1999, t. 8–9, nr 10, s. 437.

¹⁶⁸ K. Gryżenia, *Małżeństwo i rodzina...*, dz. cyt., s. 159–160.

Negatywne skutki obejmują różne sfery funkcjonowania rodziny – emocjonalną, duchową oraz materialną – prowadząc do trwałego obniżenia jakości życia wszystkich jej uczestników.

Dla określenia kompleksu zaburzeń oraz trudności emocjonalnych doświadczanych przez członków rodzin osób uzależnionych wprowadzono termin współuzależnienia. Pojęcie to odnosi się do charakterystycznych wzorców funkcjonowania, obejmujących m.in. sztywność myślenia i działania, które kształtują się w wyniku chronicznego stresu związanego z codziennym współżyciem z osobą uzależnioną. Konsekwencją tych procesów jest ograniczona zdolność do konstruktywnego rozwiązywania problemów zarówno na poziomie systemu rodzinnego, jak i w sferze indywidualnej. W rodzinach dotkniętych problemem alkoholizmu życie domowe koncentruje się wokół osoby uzależnionej i jej nałogu, co prowadzi do zaniedbania potrzeb pozostałych członków rodziny. Dane statystyczne wskazują, że w Polsce zjawisko współuzależnienia dotyczy około 3 milionów osób, z czego zdecydowaną większość stanowią kobiety¹⁶⁹.

Alkoholizm rodzica, niezależnie od tego, czy dotyczy matki, czy ojca, stanowi istotny czynnik ryzyka zaburzeń w prawidłowym przebiegu rozwoju psychospołecznego i moralnego dzieci, wychowujących się w środowisku rodzinnym obciążonym nałogiem. Skutki uzależnienia w obszarze rozwoju dzieci i młodzieży można rozpatrywać w kilku zasadniczych wymiarach:

- 1) *aspekt ekonomiczny* – środki finansowe przeznaczone na używki, w tym alkohol, znacząco uszczuplają budżet rodziny, co negatywnie wpływa na zaspokajanie podstawowych potrzeb zdrowotnych, edukacyjnych, kulturowych i fizycznych młodego pokolenia;
- 2) *aspekt osobowościowo-społeczny* – długotrwałe funkcjonowanie w rodzinie dotkniętej alkoholizmem sprzyja degradacji postaw i wzorców osobowościowych, zwiększając prawdopodobieństwo powielania dysfunkcyjnych schematów rodzicielskich oraz podwyższając ryzyko wystąpienia zachowań ryzykownych, w tym sięgania po substancje psychoaktywne;
- 3) *aspekt emocjonalno-wychowawczy* – permanentne konflikty, brak adekwatnych wzorców wychowawczych oraz nieodpowiedzialny styl życia

¹⁶⁹ E. Łuczak, *Rodzina alkoholowa, a rozwój i wychowanie dzieci*, OWT, Lublin 2022, s. 19.

rodziców zakłócają prawidłowy rozwój emocjonalny i społeczny dziecka, co w konsekwencji może prowadzić do występowania zaburzeń nerwicowych, a w skrajnych przypadkach także poważniejszych dysfunkcji osobowościowych¹⁷⁰.

Alkoholizm może w znacznym stopniu dezorganizować funkcjonowanie systemu rodzinnego, prowadząc do rozpadu więzi małżeńskich oraz zaburzeń w relacjach między rodzicami a dziećmi. Osoba uzależniona, czy to ojciec, czy matka, często przejawia trudności w regulacji emocji, wykazuje zachowania agresywne, a z czasem ogranicza swoje zaangażowanie w życie rodzinne oraz w rozwiązywanie problemów najbliższych¹⁷¹. Rodzina obciążona problemem uzależnienia jest klasyfikowana jako rodzina dysfunkcyjna – nie realizuje w sposób prawidłowy podstawowych funkcji opiekuńczych, wychowawczych i emocjonalnych, co skutkuje niezaspokajaniem potrzeb jej członków¹⁷².

Brak zaangażowania w życie rodzinne oraz niewywiązywanie się z podstawowych funkcji opiekuńczo-wychowawczych i socjalizacyjnych przez rodziców uzależnionych od alkoholu wywiera destrukcyjny wpływ na rozwój psychiczny i społeczny dziecka. Alkoholizm zaburza prawidłowy proces komunikacji wewnątrzrodzinnej, co sprzyja eskalacji konfliktów, a w konsekwencji może prowadzić do przemocy oraz zachowań przestępczych w środowisku domowym. Uzależnienie dezorganizuje również proces socjalizacji dziecka oraz negatywnie oddziałuje na kształtowanie jego osobowości i systemu wartości. Zjawisku temu często towarzyszy obniżony status ekonomiczny rodziny, który przekłada się na marginalizację społeczną oraz reprodukcję wzorców dysfunkcyjnych w dorosłym życiu dzieci. Nieprawidłowa atmosfera wychowawcza sprzyja ponadto niepowodzeniom szkolnym, obejmującym zarówno trudności w osiąganiu satysfakcjonujących wyników edukacyjnych, jak i problemy w adaptacji do grupy rówieśniczej¹⁷³.

Dzieci wychowujące się w rodzinach z problemem alkoholowym w większości przypadków zmuszone są do przedwczesnego wejścia w rolę osób dorosłych oraz

¹⁷⁰ M. Walenciak, *Aktualne przejawy patologii i dewiacji społecznej*, Wydawnictwo Akapit, Toruń 2009, s. 156–157.

¹⁷¹ P.S. Keller, L.R. Gilbert, K.J. Koss, E.M. Cummings, P.T. Davies, *Parental problem drinking, marital aggression, and child emotional insecurity: A longitudinal investigation*, "Journal of studies on alcohol and drugs" 2011, vol. 72(5), s. 711–722.

¹⁷² H. Cudak, *Dysfunkcje rodziny...*, s. 7–14.

¹⁷³ W. Ochmański, *Alkoholizm ojców, a sytuacja rodzinna i szkolna dzieci*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001, s. 42–44.

podejmowania odpowiedzialności przekraczającej ich wiek i możliwości rozwojowe, co stanowi przejaw procesu parentyfikacji¹⁷⁴. Często obciążane są one koniecznością sprawowania opieki nad młodszym rodzeństwem, a także dbania o podstawowe potrzeby bytowe rodziny, takie jak przygotowywanie posiłków czy utrzymywanie względnego porządku domowego. Skutkuje to ograniczeniem przestrzeni na aktywności właściwe okresowi dzieciństwa, w tym zabawę, realizację obowiązków szkolnych, budowanie prawidłowych relacji rówieśniczych czy refleksję nad własną przyszłością.

Funkcjonowanie w środowisku obciążonym uzależnieniem prowadzi często do internalizacji mechanizmów obronnych charakterystycznych dla rodziców, wśród których istotne miejsce zajmuje negacja problemu alkoholowego. Utrwalone zaprzeczanie rzeczywistości powoduje z czasem brak świadomości skali problemu oraz niezdolność do dostrzegania jego konsekwencji. Życie w atmosferze permanentnego kłamstwa przyczynia się do kształtowania postawy zakłamania, utrudniającej adekwatne funkcjonowanie w relacjach społecznych¹⁷⁵.

Długotrwałe dorastanie w dysfunkcyjnym systemie rodzinnym generuje ponadto problemy natury egzystencjalnej. Dzieci z rodzin alkoholowych często doświadczają poczucia braku sensu życia, niezdolności do odczuwania satysfakcji, nawet w obliczu osiągnięć, a także nasilonej podatności na stany depresyjne, z którymi nie są w stanie samodzielnie sobie poradzić¹⁷⁶.

Uzależnienia rodziców w sposób zróżnicowany oddziałują na proces rozwoju dziecka oraz kształtowanie jego umiejętności socjalizacyjnych, jednak ich wpływ ma zawsze charakter negatywny. Obecność nałogu w rodzinie prowadzi do poważnych zaburzeń w zaspokajaniu podstawowych potrzeb emocjonalnych, wychowawczych i społecznych, co skutkuje zakłóceniem prawidłowego przebiegu rozwoju psychicznego oraz utrudnia dziecku osiągnięcie dojrzałości społecznej i emocjonalnej. Brak stabilności, bezpieczeństwa i przewidywalności w środowisku rodzinnym pozbawia młodego człowieka odpowiednich wzorców, a tym samym ogranicza jego zdolność do efektywnego funkcjonowania w relacjach interpersonalnych oraz do konstruktywnego radzenia sobie z wyzwaniami dorosłego życia.

¹⁷⁴ M. Kelley i in., *Parentification and family responsibility in the family of origin of adult children of alcoholics*, "Addictive behaviors" 2007, vol. 32(4), s. 675–685.

¹⁷⁵ E. Tedgård, M. Råstam, I. Wirtberg, *An upbringing with substance-abusing parents: Experiences of parentification and dysfunctional communication*, "Nordic Studies on Alcohol and Drugs" 2019, vol. 36(3), s. 223–247.

¹⁷⁶ K. Wasilewska, *Trudności z formowaniem poczucia własnej tożsamości u dziecka z problemem alkoholowym*, „Wychowanie na co dzień” 2004, nr 10/11, s. 18.

Niezależnie od stopnia nasilenia problemu, dziecko pozostaje ofiarą nieodpowiedzialnych zachowań i decyzji rodziców. Wychowywanie się w atmosferze zaburzonej przez uzależnienie skutkuje często chronicznym poczuciem krzywdy, obniżonym poczuciem własnej wartości, a także tendencją do powielania destrukcyjnych schematów funkcjonowania w dorosłości. Tym samym uzależnienie rodziców należy traktować nie tylko jako problem jednostki, lecz także jako poważne zagrożenie dla prawidłowego rozwoju i przyszłości dziecka.

Funkcjonowanie dziecka w rodzinie dotkniętej problemem uzależnienia pociąga za sobą liczne, nakładające się konsekwencje. Z perspektywy socjologii rodziny współwystępowanie uzależnień i przemocy domowej stanowi kumulujące się czynniki ryzyka, które destabilizują system rodzinny, sprzyjają parentyfikacji dziecka oraz obniżają jego kapitał rozwojowy w perspektywie całego cyklu życia. Kumulacja czynników stresogennych prowadzi do chronicznego przeciążenia adaptacyjnego, erozji zaufania i sieci wsparcia, a w konsekwencji ogranicza możliwości prawidłowej socjalizacji i sprzyja międzypokoleniowej reprodukcji wzorów dysfunkcyjnych. Z tego względu w dalszej części dysertacji zostanie przedstawiona analiza funkcjonowania dziecka i jego konsekwencji w perspektywie doświadczania przemocy domowej.

Doznawanie przemocy pociąga za sobą ogromne, wielowymiarowe konsekwencje, które mogą negatywnie oddziaływać na każdą sferę funkcjonowania człowieka. W przypadku dzieci ze względu na ich niedojrzałość, brak umiejętności obrony i radzenia sobie w sytuacjach trudnych są wyjątkowo dotkliwe. Krzywdy doświadczane w wyniku przemocy w przypadku dzieci są znacznie bardziej dotkliwe niż w przypadku dorosłych, a przyczyną tego jest fakt, iż przemoc zaburza prawidłowy rozwój¹⁷⁷. J. Herman wskazuje, że *uraz wielokrotnie doznawany przez dorosłego niszczy osobowość już ukształtowaną, uraz powtarzający się w dzieciństwie osobowość kształtuje i zniekształca*¹⁷⁸.

Współczesne pojęcie krzywdzenia dziecka kształtowało się przez ponad 50 lat, a jego prekursorami byli przedstawiciele środowiska medycznego. W 1961 r. na konferencji w Los Angeles po raz pierwszy uznano krzywdzenie dzieci za problem społeczny. W Polsce zespół dziecka maltretowanego został zdefiniowany w 1981 r. na

¹⁷⁷ D. Jaszczak-Kuźmińska, *Konsekwencje doznawania przemocy*, Wydawnictwo Edukacyjne Parpamedia, Warszawa, s. 3.

¹⁷⁸ J.L. Herman, *Przemoc, uraz psychiczny i powrót do równowagi*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 1999.

sympozjum naukowym. Pierwotne określenie *syndrom dziecka bitego* zastąpiono terminem *dziecko maltretowane*, za pomocą którego zaczęto definiować już nie tylko zachowania o charakterze przemocy fizycznej. Powołując się na definicję WHO, za maltretowanie uważa się każde zamierzone lub niezamierzone działanie osoby dorosłej, społeczeństwa lub państwa, które wpływa negatywnie na rozwój fizyczny i rozwój psychiczny dziecka, a więc obejmuje działanie o charakterze przemocy fizycznej, wykorzystywanie seksualne, prześladowanie emocjonalne oraz zaniedbanie – te cztery wymiary składają się na istotę zjawiska krzywdzenia dzieci¹⁷⁹.

Zgodnie z informacjami dostępnymi w literaturze poświęconej tematyce przemocy rodzaj i natężenie konsekwencji zależy w głównej mierze od:

- 1) rodzaju przemocy i sytuacji, w jakiej do niej doszło;
- 2) stadium rozwojowego dziecka (wieku);
- 3) okoliczności towarzyszących, takich jak wsparcie i pomoc ze strony najbliższych oraz udzielonej pomocy specjalistycznej¹⁸⁰.

Ślady krzywdy z przeszłości, a zwłaszcza z okresu dzieciństwa, mogą mieć bardzo fatalny wpływ na bieg ludzkiego życia. Zdarza się, że od czasu, kiedy człowiek był ofiarą przemocy, mijają długie lata, a mimo to dawne zdarzenia zniekształcają przyszłe życie. Przeżywanie sytuacji krzywdzącej utrwała się i utrzymuje w psychice przez bardzo długie lata. W zależności od rodzaju przemocy, której doznawało dziecko, możemy mówić o różnych obszarach poniesionych szkód. Szkody, o których mowa, mogą dotyczyć rozwoju nie tylko fizycznego czy emocjonalnego, ale także seksualnego, psychospołecznego oraz intelektualnego. Warto jednak podkreślić, że bez względu na to, jakiej przemocy dziecko było ofiarą, w każdym przypadku ponosi konsekwencje w sferze psychicznej¹⁸¹.

Przemoc bardziej dotkliwa, brutalna i zagrażająca stanie się przyczyną większych szkód. W zależności od stopnia poczucia osamotnienia, bezradności, braku bezpieczeństwa i lęku konsekwencje będą występowały z różnym nasileniem. Do urazów emocjonalnych dochodzi zarówno w przypadku wstrząsających ataków agresji, jak i stałych modeli niewłaściwego traktowania dziecka. Analizując konsekwencje

¹⁷⁹ J. Wawrzyniak, *Socjologiczne i psychopedagogiczne aspekty przemocy*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 2007, s. 113–116.

¹⁸⁰ A. Widera-Wysoczańska, *Mechanizmy przemocy w rodzinie. Z pokolenia na pokolenie*, Difin, Warszawa 2010, s. 13–16.

¹⁸¹ J. Mellibruda, *Przeciwdziałanie przemocy domowej*, Instytut Psychologii Zdrowia, Warszawa 2009, s. 173–178.

krzywdzenia dzieci, należy zwrócić również uwagę na pewną zależność – można bowiem wnioskować, że im dziecko wcześniej dozna przemocy, tym konsekwencje mogą być poważniejsze. Zaburzenie rozwoju na wcześniejszym etapie nie pozwoli dziecku osiągnąć umiejętności właściwych dla danej fazy rozwojowej, która jest podstawą do dalszych etapów rozwojowych dziecka¹⁸².

Już w okresie niemowlęcym dziecko nawiązuje więź emocjonalną z rodzicami lub opiekunami faktycznymi. Wiąż ta staje się podstawą zdrowego rozwoju, a także bliskich relacji. Deficyt prawidłowo ukształtowanych relacji jest przyczyną deformacji rozwoju emocji. Doświadczenie krzywdzenia we wczesnym dzieciństwie, związane z szeregiem czynników takich jak: odrzucenie, zaniedbanie, czy niewłaściwe traktowanie przez opiekunów, staje się przyczyną pozabezpieczanego przywiązania, charakteryzującego się gniewem, złością i lękiem. Istnieje prawdopodobieństwo, że w dorosłej przyszłości będzie czynnikiem torującym drogę do stosowania przemocy¹⁸³.

W kolejnych fazach rozwojowych dziecka rozpoczyna się proces socjalizacji – dziecko uczy się pojęcia ról społecznych i ich wypełniania, kształtuje się poczucie własnej wartości, dziecko uczy się budowania systemu wartości. Etap ten ma niezwykle ważne znaczenie dla kształtowania jego umiejętności społecznych oraz mechanizmów obronnych. Jeśli w tym okresie dziecko staje się ofiarą przemocy, na własnej skórze uczy się że kiedy kończy się argumentacja merytoryczna, należy dążyć do narzucania za wszelką cenę własnej woli, a nieporozumienia rozwiązuje się siłą. Nadmierny dystans uczuciowy powoduje u dziecka poczucie niższości i odrzucenia, co w konsekwencji prowadzi do wywołania u dziecka reakcji agresywnych. Dziecko często popada w konflikty, a poprzez zachowania odbiegające od przyjętych norm życia społecznego próbuje zwrócić na siebie uwagę. Postawa rodziców odgrywa szczególną rolę w kształtowaniu osobowości u dziecka, w takich okolicznościach dziecko jest szczególnie narażone na powstawanie u niego zaburzeń w zachowaniu¹⁸⁴.

Przemoc w dzieciństwie ma też ogromne znaczenie dla przyszłych relacji intymnych, wybór partnera życiowego oraz proces formowania długotrwałych związków. Wejście w dorosły świat z zaniżonym poczuciem wartości, *bolesną tożsamością* oraz bardzo zgubnym wzorcem relacji między kobietą a mężczyzną może zaowocować zaangażowanie w relację krzywdzącą. Dzieci krzywdzone w dzieciństwie,

¹⁸² J.L. Herman, *Przemoc, uraz...*, dz. cyt.

¹⁸³ A. Widera-Wysoczańska, *Mechanizmy przemocy w rodzinie...*, dz. cyt., s. 66–70.

¹⁸⁴ J. Wawrzyniak, *Socjologiczne i psychopedagogiczne...*, dz. cyt., s. 121–125.

także te, które nie były bezpośrednim celem ataków sprawcy przemocy, nie znają modelu pozytywnego związku małżeńskiego, partnerskich relacji opartych na miłości i poczuciu wzajemnego wsparcia. Tęsknota za opieką i uwagą, której nie zaznały nigdy wcześniej, powoduje kłopoty z ustaleniem bezpiecznych granic w tworzącym się związku, tym bardziej, że dzieci krzywdzone często mają skłonności do idealizowania partnera¹⁸⁵. Rozpoczynają wspólne życie w związkach opartych na dominacji, kontroli i przewadze partnera. Szczególną uwagę chciałabym poświęcić konsekwencjom molestowania seksualnego w dzieciństwie. Wiele ofiar tak bardzo próbuje zapomnieć o wydarzeniach z dzieciństwa, że same nie wiedzą, co tak naprawdę się stało. To generuje poważne problemy w funkcjonowaniu społecznym, ale także jest przyczyną ogromnych trudności w dopasowaniu seksualnym w małżeństwie. Dzieci molestowane z czasem przejmują na siebie częściową odpowiedzialność za zbliżenie, która prowadzi do rozdarcia wewnętrznego, a w późniejszym życiu staje się źródłem niepokoju i zniechęcenia, a czasem depresji¹⁸⁶.

Podsumowując, doznawanie przemocy w dzieciństwie, a także w okresie dorastania ma ogromne konsekwencje dla przyszłego funkcjonowania w nowej rodzinie oraz szerszych formach życia społecznego. Dzieci maltretowane poprzez znacznie zaniżone poczucie własnej wartości mają wewnętrzne przekonanie o niższości swoich potrzeb, pragnień i planów. Dorosłe ofiary przemocy nie mają prawidłowo wykształconego poczucia sprawstwa i wpływu na własne życie. Często przyjmują bierną postawę życiową, popadają w stan apatii i ośpienia. Doznana krzywda jest ciągle obecna w ich życiu i przejawia się na różnych płaszczyznach. Także w sferze zdrowia, nie tylko zdrowia psychicznego. Jak udowodniono, dzieci krzywdzone i zaniedbywane częściej chorują, życie w ciągłym stresie uszkadza ich system immunologiczny, a część z tych uszkodzeń jest nieodwracalna, czego skutki dzieci krzywdzone odczuwają przez całe życie. Przemoc ma także psychosomatyczne konsekwencje, a wśród nich wyróżnić można: migreny, dolegliwości żołądkowe, zaburzenia snu, zaburzenia odżywiania¹⁸⁷.

Konsekwencje krzywdzenia dzieci można podzielić na dwie grupy: konsekwencje krótkoterminowe oraz konsekwencje długofalowe. Te drugie to takie, z którymi osoba krzywdzona musi borykać się w przyszłości. Krzywda, której doznały, będzie obecna

¹⁸⁵ D. Jaszczak-Kuźmińska, *Konsekwencje doznawania...*, dz. cyt., s. 12–14.

¹⁸⁶ G. Ketterman, *Jak uchronić dziecko przed przemocą. Poradnik dla rodziców*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006, s. 145–146.

¹⁸⁷ A. Miller, *Zniewolone dzieciństwo. Ukryte źródła tyranii*, Media Rodzina, Poznań 2008, s.31.

w ich życiu na różnych etapach i będzie przypominać o sobie z różnym nasileniem. W pewnym stopniu to przemoc kształtowała ich osobowość, bo stanęła na drodze osiągania celów rozwojowych¹⁸⁸. Istnieje duże ryzyko, że nie uda im się nadrobić zaległości we wszystkich sferach życia: edukacji, zdrowia fizycznego, a przede wszystkim relacji z innymi. Z perspektywy socjologii rodziny i zdrowia publicznego najskuteczniejszą strategią ograniczania skali i dotkliwości skutków przemocy oraz przerwania jej międzypokoleniowej transmisji jest wczesna identyfikacja krzywdzenia i szybkie wdrażanie skoordynowanych działań profilaktyczno-interwencyjnych wzmacniających czynniki ochronne dziecka i systemu rodzinnego.

¹⁸⁸ D. Jaszczak-Kuźmińska, *Konsekwencje doznawania...*, dz. cyt., s. 11–12.